

Др Љубомир Дурковић-Јакшић

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПРОПАГАНДНОГ РАДА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ ЈУГОСЛОВЕНА 1860 — 1862. ГОДИНЕ

1. Средишни одбор у Београду и „повјереник србски у Загребу“. — 2. Покушај кријумчарења оружја за устанак у Босни и Херцеговини. — 3. Вукове везе с „повјереником србским у Загребу“. — 4. Распуштање организације. — 5. Нуђење услуга Намјесништву. — 6. Чије је дјело брошура „Југословенске тежње“?

Кад је кнез Михаило по други пут дошао на власт, повео је акцију за ослобођење Југословена који су били под туђом управом. Он је у тој акцији узео Вука Караџића за сарадника, па га је крајем 1860. послао на Цетиње, као специјалног изасланика, да успостави везу с кнезом Николом ради сарадње у заједничкој борби за ослобођење Српства. О тој Вуковој мисији објављен је прије неколико година чланак, писан углавном на основу француских извора (Љиљана Алексић, О мисији Вука Караџића на Цетињу 1860—61. године, Историски гласник, Београд 1958, 77 — 84). Прошле године о овом питању саопштени су нови подаци, неки из руских архива (Бранко Павићевић, Црна Гора у рату 1862. године, Београд 1963, 84—89). Кнез Михаило је могао повјерити Вуку овакву или сличну мисију зато што су они у Бечу сарађивали на југословенској мисли (Љубомир Дурковић-Јакшић, Југословени чланови „беседа славјанских“ у Бечу, 1846—1847. године, Ковчежић 1960, 147—165).

Сам Вук имао је везу са ослободилачким покретима Југословена, нарочито у Херцеговини, Босни и Црној Гори. О томе јасно свједочи и његова сарадња са повјереником Средишног одбора за уједињење свих Југословена у једну државу, који је из Загребa руководио припремама за устанак под Турцима. Подаци о тој Вуковој сарадњи могу корисно послужити и за познавање југословенске мисли тога времена, као општег проблема који је веома сложен, и о којем ће се моћи изрећи коначан суд тек пошто се искористе сви извори за тај проблем.

1. Средишни одбор у Београду „за сједињене свију југословена у нераздвојену самосталну државу“ и „повјереник Србски у Загребу“

По повратку Обреновића на пријесто, Матија Бан се жалио др Пацеку на своју судбину.¹ Он је желио да се што прије активира код нових господара. Због тога је 24. фебруара 1859. писао кнезу Милошу. Том приликом дао је историјат пада кнеза Александра Карађорђевића и долазак Обреновића.² И Паја Чавловић се понудио Обреновићима за сарадњу. Он је писао 1/13. октобра 1859. неком пријатељу у Београд: „Високородни господине, ево пошљем вам капут, коју сте овде заборавили. Овом приликом не могу да пропустим најсрдачније благодарити вам за 30 #, које сте имали доброту поклонити ми. Будите увјерени, да ћу ја као досада тако и одсада вазда бити најрвннији судјеловатељ свега што на славу и напредак Србије, а и свега нашег југославенског народа смера, и да ће у мени наша мајка Србија, у коју су свију нас очи упрте, вазда имати вриједна и благородна сина, који би најсрдачни био, кад би ми срећа послужила ближе код њена огњишта радити, и тамо се затећи, да на брошурама радим, које би од неизказане ползе за овдашњи наш народ биле.

Молим вас, изволите, са високопочитањем мој наклон његовој свјетлости господару и књазу Милошу, као престолонаследнику Михаилу најнижејше поднети, мене истима препоручити, и моју неизмерну радост изразити им, што је свемогући Бог дао, помоћију благоразумија јуначког народа србског извести оно за чим амо ми толико давна тежимо, и ја сам 1853/54. онолико страдао.

Препоручујући се и надаље вашој благонаклоности молим још једаред, да ме његовој свјетлости књазу Милошу и Михајилу препоручити изволите, остајем са највећим почитанијем искрене вас поздрављајући“.³

¹ ДАБ. Поклони и откупци, к. 35 Писма Матије Бана, из Београда, 7. II и 9. III 1859.

Скраћенице: ДАБ — Државни архив Србије у Београду; АИИ — Архив Историјског института у Београду; АГЗ — Архив града Запреба; ДАЗ — Државни архив Хрватске у Загребу; БА — Брлићев архив у Слав. Броду; АСАН — Архив Срп. академије наука.

² АИИ. Заоставштина М. Бана. Бан, из Београда, 24. II 1859, кн. Михаилу.

³ ДАБ. Поклони и откупци, к. 28. Чавловић, из Запреба, 1/13. X 1859. непознатом лицу у Београду. Идуће године је Шафарик послао поздраве Чавловићу, у писму упућеном из Београда Кукуљевићу (Вараждински музеј, Кукуљевићева заоставштина. Јанко Шафарик, из Београда, 9. II 1860. Кукуљевићу).

Паја Чавловић (1821—1877) родио се у Волављу, у срезу јастребарском. Учио је римокатоличку богословију у Загребу, коју је напустио 1843. и отишао у Србију гдје је радио на националним пословима као Гајев човек. Крајем 1847. долази у Запреб. Учествовао је 1848/49. у буни. У марту 1848. долазио је у Београд гдје је растурао легке, у којима се говорило о стварању једне државе Југославије. До краја живота дјеловао је као изразити југословенски идеолог (Ljubomir Đurković — Jakšić, Paja Čavlović (1821—1877), — *Bulletin de l'Academie Serbe des sciences*. Tome XXIV nouvelle série, section de sciences sociales, No 7, 1959, 101—103).

Матија Бан брзо је успио да код Обреновића добије повјеће. Он је постао интимни сарадник кнеза Милоша,⁴ и с њим отпочиње рад на обнављању југословенске политичке пропаганде према плану из 1848. Зна се да је већ у јулу 1860. написао једно упутство како се може ослободити Босна. То је упутство било упућено тајно Босанцима од тзв. „Управитељства“, које је руководило акцијом за ослобођење Босне. Тамо је било истакнуто да се Босна може ослободити само устанком хришћана или акцијом неке стране државе. Хришћани су били подијелени на православне и римокатолике и међу њима није било јединства. Босна је тада могла једино рачунати на помоћ српског народа, који би отпочео борбу четовањем, а сама Кнежевина би ту акцију прво помогла тајно, а послѣје и јавно. Даље се у том упутству говорило о четовању, управо устројству чета. Цијела четничка акција у Босни имала је да буде подијелена на пет сердарија, којима би управљало „Управитељство“.⁵

На Преображење 18. августа 1860. састао се у Београду Одбор српско-босански. На том састанку били су присутни: Матија Бан, Димитрије Голубовић, Никола Јовановић и Зарија Куртић. Том приликом расправљало се о плану рада Одбора. Изабран је митрополит Михаило за покровитеља, а И. Аксаков из Москве за члана и ријешено је да митрополит Михаило обавијести владу о постојању Одбора.⁶ Тај Одбор био је средишњи „за сједињење свију Југославена у нераздвојену, самосталну државу“. Он је 28. септембра 1860. доставио свима одборима у унутрашњости упутства за рад, у којима је било саопштено како се треба држати у новим околностима, пошто је било постиједило начело народности. Одбор је рачунао да у Турској и Аустрији има 12 милиона Југословена, па је спремао устанак у Турској и настојавао да се придобије Француска.⁷

Пошто је основан Средишњи одбор у Београду, предузете су мјере за придобијање Русије за југословенску ослободилачку акцију. Веза са Русијом успостављена је преко руског амбасадора у Бечу. Матија Бан је отишао у Беч 7 септембра 1860. и цијелу ствар приказао руском амбасадору. Он је у меморандуму, упућеном 19. септембра, руском амбасадору изложио стање Јужних Словена у Турској и изнио њихову жељу да се уједине у једну државу, у којој би се Срби, Бугари и Хрвати ујединили на бази федерације. То би они учинили са крајњим циљем да се једног дана уједине сви Словени у конфедерацију са Русијом на челу, која треба да помогне акцију Словена у Турској и Аустрији.⁸ У

⁴ Слободан Јовановић, Друга влада Милоша и Михаила, Београд 1933, 57—64.

⁵ ДАВ. Поклони и откупџи, к. 24. Управитељство Босанцима, из Београда, јула 1860.

⁶ АИИ. Заоставштина М. Бана. Протокол седница Одбора српско-босанског, Београд, на Преображење 1860.

⁷ Исто. Окружница Средишњег одбора, из Београда, 16/28. IX 1860, подручним одборима у унутрашњости.

⁸ Исто. Бан, из Београда, 7/19. X 1860, амбасадору Балабину у Бечу.

меморандуму од 31. септембра дао је кратку историју турске владавине на Балкану. Осим тога, дао је обавјештење о Средишном одбору, који је имао шест чланова, и његовој пропаганди у предјелима границе Албаније, у Херцеговини, Босни, Далмацији, Хрватској и Славонији. На тој пропаганди радили су агенти и четничке организације, које су биле доста јаке.⁹

Када се Матија Бан вратио у Београд, поднио је извјештај о своме раду Средишном одбору и тражио је да му се одобри. Из тог извјештаја се види да је путовао у Беч по одобрењу надлежних власти, са циљем да коначно утврди односе са Русијом, да узме прву своту новаца, која је била послата из Русије за потребе покрета, да у Далмацији и Славонији успостави агенције и да им даде потребна упутства. Са руским амбасадором споразумио се о сљедећим питањима:

- 1) Црна Гора да добије Зету и Херцеговину са дубровачким и которским окрузима. Српско племе да се уједини у једну државу са сјеверном Албанијом, на челу које би био кнез Милош.
- 2) Ослободилачком акцијом да рукује Средишни одбор. Србија и Русија да остану неутралне како би могле бранити покрет од стране интервенције.
- 3) Русија да даде помоћ.
- 4) Организација да спреми устанак, али се на почетак мора чекати док Аустрија не зарати с Венецијом или док не отпочне buna у Мађарској.

⁹ Исто, Бан, из Беча, 19/31. IX 1860. Балабину у Бечу.

¹⁰ Исто, Бан, из Београда, 27. IX 1860. Средишни одбор у Београду био је нагласио у инструкцијама да агенти и курири морају бити истакнуте личности. Сваки агент имао је да ради у двије нахије, и то у једној у Босни, а у другој на граници Босне. Он је имао да живи на граници Босне, а курир је имао да путује по нахији. У сваком селу ваљало је ангажовати по једног повјерљивог хришћанина са којим би се могло сарађивати. Ти курири имали су задатак да достављају извјештаје о стању на терену. Агенти и курири нијесу знали за Средишни одбор у Београду, нити окуда новац долази. Агенти су знали само за Матију Бана, али се међусобно нијесу знали. Они су добијали сваког мјесеца награду по 12, а курири по 20 дуката. Агенти су добијали по 50 дуката за мање поклоне својим људима. Свијма је новац плаћан унапријед, и то за три мјесеца. Признанице су давали Матији Бану, а овај је рачуне полагао Средишном одбору (Исто).

Заклети агенти су били: Илија Гутеша, трговац у Загребу, родом из Зрмање личке, као курир и агент за Границу Хрватску; Коста Давидовић, трговац из Глине, за I и II батаљону реџименту и приједорску нахију; Николоа Чуча, трговац воловима, за острожачку нахију; Миле Реплац, православни свештеник у Облоју, за Крајину; Остоја Ковачевић, граничар, у Јесковцу на Сувој Лађи; Симо Панац, трговац у Крушевцу, у Босни; Франьо Рид, трговац у Ваганцу у службеној реџименту; Андрија Војводић, у Србији православни свештеник, популаран у Граници и у Босанској крајини. Незаклети агенти, на које се могло са сигурношћу рачунати, били су: Васиљ Ивчић, мајор у пензији, у Костајници; Мијо Моцнај и Перо Кровиновић, трговци у Костајници; Рамо Радуловић и Јово Васлић у Вањадуци (Исто). Биљешка Матије Бана, б. д.).

У Брлићевој архиви има препис упутстава како ваља спровести организацију на терену, на славонско-босанској граници. Тамо се каже

5) Хрвати су пристали да потпомогну акцију.

Постављена је основа за велику акцију, која је омогућавала руском амбасадору да спречава зближење Русије и Аустрије на штету Југословена. Даље се из Бановог извештаја сазнаје да је из Москве, од приватног друштва, послат новац Аксакову и писмо којим се одобравало „све што је у Београду уговорено“. Те новце предао је Аксаков Одбору, с тим да се употребље за рад у Хрватској и Славонији. И заиста, тамо је, од Винковаца до Госпића, установљено осам агенција, а свака је имала по једног агента и једног курира. Бан је њима издао упутства, са којима се сагласио руски амбасадор.¹⁰ Почетком децембра 1860. Средишни одбор је издао упутство агентима како да раде на терену.¹¹

Чавловић је био главни агент у Хрватској.¹² Њему је 8. децембра 1860. написан у Загребу пасош за Кнежевину и Европску Турску, с важношћу на три године. По занимању је тада био трговац.¹³ Пасош је добио тек 11. децембра. Тога дана писао је Бану из Загреба: „Љубезни Мато, ја сам данас добио мој пасош за Београд, и ако Бог да полазим у понедјелак, тј. 17. т. м. из Сиска паробродом доле, те се уздам да ћемо се здрави и весели доле састати, но молим те ако ће ти бити могуће, да ме онај дан када сисачки пароброд доле дође, на савској обали, дочекаш, или коме тамо налог дадеш да ме до тебе одведе, јербо не знам гдје станујеш. Кажу Ђорђу да ће добити друге нећеље моје писмо, гдје ћу му обширно о његовом послу јавити. . .“¹⁴

да треба поставити три агента. Главни агент имао је бити са сједиштем у Славонском броду. Он је имао да изабере друга два агента и одреди и мјеста за боравак. Они су били дужни да положи заклетву пред главним агентом, али нијесу смјели знати један за другог. Тај главни агент, тј. управитељ, морао је имати одговарајућу спрему да би могао бити члан будуће владе у Београду, а остали агенти одговарајућу спрему за начелнике нахија. У току рада имали су плату, а послје ослобођења је било предвиђено да добију имања. Ти агенти имали су да раде у нахијама, у једној славонској и једној сусједној у Босни. Они су морали имати у нахијама курире, који су пред њима полагали заклетву. Курири, као и ови људи, нијесу знали један за другог. Приликом заклетве сваком је указивано на то шта ће их снаћи ако би је погазили. Имали су да буду кажњавани смрћу. Курири су преко својих људи прикупљали на терену податке о положају, приликама, ријекама, путевима, мостовима, утврђењима, војним снагама, непријатељу итд., како би се поједини градови и крајеви могли заузети препадом. Курири су знали за дужност да придобију виђеније хришћане и муслимане на својим теренима. Све податке достављали су преко агената, а ови преко управника у Срем. Митровици. Ако би који члан организације издао, јављало се у Београд главној управи организације, која је предузимала мјере против таквог.

¹¹ АИИ. Заоставштина М. Бана. Упутство Средишног одбора од 3. XII 1860, упућено агентима на терену. О томе упутству види претходну напомену.

¹² Медаковић тврди да је у Загребу био основан клуб, а Чавловића је знао још из Загреба док је тамо био (В. М. Г. Медаковић), Тропар пјевцу страховитог падише, Београд 1885, 76—77).

¹³ АГЗ. Протокол за пасоше 1860, 835.

¹⁴ АИИ. Заоставштина М. Бана. Чавловић, из Загреба, 11. XII 1860, Бану у Београду.

Матија Бан је забиљежио да је 18. децембра 1860. дао Чавловићу 120 гроша за трошак.¹⁵ По томе судећи он је дошао тога дана у Београд. Истакнутији патриоти у Загребу послали су Чавловића у Београд да потпише договор о будућој југословенској држави, који тим је Матија Бан био приказао у Загребу, и који су они једногласно прихватили. Тај договор у препису гласи:

„Извјестије

Кад је пре 25 година чувство народно букнуло међу Јужним Славенима, тим је чувство управљала мисао политичког будућег јединства. Ту мисао оборила је страном пређашња антисловенска политика руска, страном слаб одзив србског правитељства, које није знало ползовати се као што треба тим дивним орудијем, страном скученост србске интелигенције која се егоистички хватала за предјелност, а страном незрелост сами племена наши и погрешке које су Хрвати, стојећи на челу тога првог покрета, из неискуства учинили. Провала између Бугара, Срба и Хрвата како који дан све већа постајаше и, најпосле, тим се окончала да је овако од ова три племена ударило путем савременог сепаратизма, тим опаснијег што је свако тежило да се увелича на штету сусједних племена.

Да се предузимала таква тежња била би парализирала савим Југославене, који, тако поцепано, не би представљали Европи никакав озбиљан елемент будућег државног устројства и замјенили би само своје садашње посподаре.

Време је, дакле, крајње било да се покуша таковој тежњи на пут стати, и упутити је опет к јединству, модифициран [!] према новопоставшним околностима, избјегаваши пређашње погрешке а ползујући се добивеним искуством.

Обште име *Илирија* и *Илира* није продрло; ваљало га је заменити именом никога не вређајући *Југославије* и *Југославена*. Ваљало је спасти идеју общности у књижевном и писменима, како би та идеја све више поља добивала док се савим не удјествује. Ваљало је спасти идеју будућег државног јединства, али поред тога замјенити пређашњу систему савршене фузије са системом политичке федерације тако удешене да Југославија не изгуби ништа у сили, а да свако њено племе буде подмирено у дјевитељним своим користима, а и претензијама. То би се могло постићи само тако ако се да сваком племену административна аутономија, а да под једним владатељем сва једнако учествују у общем министарству, у законодавству, у оружаном сили, у финансији, и у спољашњем представништву. Тим се избјегавају и незгоде савршене фузије и незгоде обичне федерације, као што је на пример немачка, у којој поље стоји широм отворено ривалитетима владарским, надметању племена и могућности страног парализирања.

¹⁵ Исто. Списак трошкова за децембар 1860. (белешка).

То све узивши у призрење на једном састанку главни партиота у Загребу предложио сам следујуће основе, који после дугог претресања бише једногласно примљени, и проглашени као основи стални којих ће се Хрвати од сад држати, очекујући то исто и од стране Србства.

Ова два најважнија племена сложивши се овако већ добивају претежност у Југославији, те лако ће за собом повући и Бугаре, ако се само из Кнежевине буде о том вјешто радило, као што ће се из Бановине радити у Крајинској.

О с н о в и

1. Усваја се система федеративна за све уобште Славјане који су још под страним игом.

2. Југославјани сачињаваће за себе опет једну федеративну државу, имајући на челу једног само врховног политичког поглавара. Ова федеративна југославенска држава бити ће саставни дио свеславенске федерације.

3. Југославени дјеле се на три гране: на србску, хрватску и бугарску. Свака грана имаће своју унутрашњу самоуправу, свој сабор који ће спремати законе за обште вјеће југославенско, и свог административног поглавара који ће под именом бана или намјестника бирати своје чиновнике измедју домородаца и бити ће зависан од врховног поглавара југославенског.

4. Код тога врховног поглавара, или краља, бити ће средоточни министријум; законодавно свеобште тјело, свеобшта власт војна, и представништво на страни и са стране.

5. Остављајући сваком југославенском племену слободу изражававати масу народа својим особитим нарјечијем, за вишу књижевност и будућу обшту администрацију узимље се садашњи књижевни србскохрватски језик, и кирилица.

6. Источна и западна црква бити ће савршено равне међу собом, али западна примиће језик и народне обреде источне.

7. Хрватски предјели јесу сљедећи: Хрватска и Славонија са припадајућим војеном границом, Истрија са острвима, Крањска, Корутанска и славенска Штајерска, Далмација до рјеке Цетине, а Босна до Врбаса.

8. Предјели србски јесу сљедујући: Нова и Стара Србија до Софије, Сјеверна Албанија са Црногором, Македонија славенска, Далмација с острвима од Цетине до Албаније, Босна од Врбаса до Дрине, Војводство србско са Сремом и његовим границама.

9. Све три пране установљавају међу собом савршену солидарност, како би заједно подржавале при ослобођењу сваке између њих.

10. Сви остали предјели југославенски припадају Бугарима.

11. Свака од њих задржаће своје етнографично име, а сви скупа зваће се именом Југославена, а држава им именом Југославије.

12. Свака ће имати свој орган политични, кој ће разпростирати и удумаћити овде изложена начела по обстојатељствама. Орган хрватски бити ће „Позор“.

13. Као што је г. Бан дошао у Хрватску да предложи ове основе, који су примљени, тако ће и један Хрват бити послан у Србију да исте основе ратифицира. Србо-Хрвати свечано се обавезују да неће исти одступати, пристали или не пристали на исте Бугари.

14. Хрвати именују г. М. Бана за свог повјереника код Србаља, а Срби г. Чавловића за свога код Хрвата.

Ратифицирано у Београду 13/25. децембра 1860. у кући претставника и попечитеља инострани дјела г. Филипа Христића.

Присуствовали господа: Филип Христић, књажевски представник, Коста Цукић, помоћник Попечитељства финансије, Ценић, совјетник, Милоје Лешјанин, начелник Попеч. иностр. дјела и књаж. канц., Јован Ристић, начелник Попеч. унутрашњи дјела, М. Бан, повјереник хрватски у Београду, Паја Чавловић, повјереник србски у Загребу, Миличевић, уредник Србски новина и секретар књаж. канц.¹⁶

Пет дана пошто је договор потписан у Београду, Бан је покљонио Чавловићу фес у вриједности 25. гроша,¹⁷ а 27. истог мјесеца дао му је 25 дуката „за путне трошкове“. На признаници Чавловић се потписао: „Паја Чавловић, главни агент у Хрватској“.¹⁸

¹⁶ Исто. Копија договора из 1860. са ознаком „(вјерно оригиналу)“. Филип Христић постављен је за кнежевог представника и мин. ин. дјела 27. октобра 1860. (Званичне новине Књажевине Србије 29. X 1860). Милоје Лешјанин већ је био начелник Мин. ин. дјела (Календаръ са шематизмомъ Србскога књажества за 1860, 18), Коста Цукић постављен је за помоћника Мин. финансија октобра 1860 (Званичне нов. Кн. Србије 1. X 1860), Јован Ристић је постављен за начелника Мин. ин. дјела 3. XI 1860 (Званичне нов. Кн. Србије 10. XI 1860), Милан Ђ. Милићевић уређивао је „Србске новине“ од 12. априла 1860 (Срб. нов. 12. IV и 17. XII 1860). Медаковић истиче да је Бан добро знао Чавловића и загребачки клуб, и том приликом наглашава да је Бан био „Заступник хрватски“ у Кнежевини Србији, коме је кнез Милош давао новчану помоћ (М[едаковић], Тропар гвјенцу страховитог тладише, 76—77). У једном попису политички сумњивих лица у почетку 1862, састављеном за гвјенцијски комесаријат у Ријеци, налази се и Чавловић. За њега се каже: „Чавловић Павао, из Волава у Хрватској, 40 година. У непрестаном контакту са особама ултраславенским. Како се тврди је шеф тајног комитета у Загребу («Rijeka» Rivista di studi fiumani. Anno IV, N, 1—2, Gennaio — Giugno 1956. Roma 1957, 111).

Текст уговора из 1860. је сличан оном из 1848 (Љубомир Дурковић — Јакшић, Србијанско — црногорска сарадња (1830—1851), Београд 1957, 87—90). Овај текст је врло интересантан и кад се упореди са идејама и програмом дунавско-балканске конфедерације из времена 1848—1862. (Fedro Šišić. Idea Dunajske konfederace, Sbornik věnovaný Jaroslava Bidlovi, Praha 1928, 413—418; Angelo Tambora, Progetti e idee per una confederazione danubiano — balcanica (1848—1862). Estratto da «La Comunita internazionale» 1950, Vol. V, No 4).

¹⁷ АИИ. Заоставштина М. Бана. Списак трошкова за децембар 1860 (Белешка).

¹⁸ Исто, Признаница Паје Чавловића, Београд, 15, XII 1860.

О овој акцији вођеној из Београда за стварање федеративне Југославије, у којој би живјели Срби, Хрвати и Бугари, налази се потврда и у најновијим радовима руских историчара, писаних на основу грађе нађене у Русији.¹⁹

2. Покушај кријумчарења оружја за устанак у Босни и Херцеговини

Матија Бан је писао 12. јануара 1861, по свој прилици влади Кнежевине Србије, и том приликом је нагласио да је било вријеме, тј. до 1848, када је Кнежевина Србија остала чврсто и вислоко на „Славенском Југу“, над „племенима југославенским“ и давала им правац. То су јој и на страни признавали. Међутим, сада је то изгубила својим унутрашњим трвењем. Због тога се сусједна племена удаљују.²⁰ У прољеће исте године Бан је био у Бечу. Пошто се вратио, писао је 14. априла Цветку Рајевићу да су Руси задовољни намјерама Кнежевине Србије. У Русији су били обавијештени о новом плану као и сам цар.²¹ У вези с тим планом организован рад на кријумчарењу оружја.

Један од главних задатака Средишњег одбора био је набавка оружја и његово пребацивање у Босну и Херцеговину. Тај задатак је повјерен агентима који су радили на терену. Један такав агент био је у Скраду. У повјерљивим извјештајима које је слао Бану потписује се Никола. Он је имао курира Петра, који је преносио пошту између њега и Бана. Никола је, по наговору Матије Бана, радио на придобијању калуђера и фратора у Босни. У почетку 1861. јављао је да је придобио два фратора и једног калуђера да раде на народној страни према утврђеном плану. „Они су се међу собом заклели да ће прије умријети него се издати“. Преко њих се радило на придобијању истакнутијих православних и римокатоличких свештеника. Пошто је Никола послао фратре и калуђера у Босну, купио је четири центе праха, па је и то послао на терен. У овом извјештају он је јављао да мало има дугих пушака, али да зато има више пиштоља и ханџара. Због тога је питао да ли да купује такво оружје, дајући у исто вријеме мишљење да је боље ишта него ништа. Пошто је дао тачне податке о утрошеном новцу који је добио од Бана за послове на терену, молио је да му се по куриру Петру даду нова упутства и пошалае

¹⁹ С. А. Никитин, Славянские комитеты в России, Москва 1960, 147—152; В. И. Фрейдзер, О београдском „комитете“ М. Бана (1860—1861), Славоски архив, Москва 1963, 100—115. Др Иван Брлић спрема за штампу рад под насловом: „А. Т. Брлића сарадња с кнезом Михаилом и Гарашанином“, који треба да буде трећи дио велике монографије о А. Т. Брлићу. Ту ће бити објављена кореспонденција Андрије Орешковића из времена од 1857. до 1868, управо до смрти А. Т. Брлића. Ова кореспонденција ће открити многе проблеме, који се сада не могу ни предвидјети.

²⁰ АИИ. Заоставштина М. Бана. Концепт писма М. Бана од 12. I 1861.

²¹ Исто. Бан, из Београда, 14. IV 1861, Рајевићу у Београду.

још новаца, и то слободно „без кључа“, пошто је тај курир по-вјерљив и умјешно је крио писма, да га не би „нашао ни ђаво“.²²

Кад је Никола добио поново једну суму новца, купио је 15 центи праха. Један дио тога праха смјестио је у кућу Дун Пера, а један дио је пренио Петар на мазгама преко Мрџина и ту на сигурном мјесту оставио. Када се Петар вратио за остатак праха, сусрели су га жбири више села Шљечца. У бјекству су му жбири убили једног друга и заплијенили мазге и прах, али се он са три друга спасао. Никола је био купио 4 двоцијевке, 11 пушкака и 17 ханџара, па да то оружје не би држао на једном мјесту раздао га је својим људима, будућим четницима, којих је у то вријеме имао уписаних 300, „све бољи један од другог“. И Дун Пера је имао у двије парозије уписаних 120 људи. Саопштење о стању четника Никола је завршио: „Дакле, скоро ће бити наша чета готова“.²³

Никола је обавјештавао о стању на терену и тражио да се шаље помоћ у оружју. Он је јављао: „У Херцеговини огањ је сваки дан већи“. Отуда ишту праха. „Је ли каква уфања од тамо. С југа нам намигују, на сјеверу нас зову, а ви шта кажете? Гледајте да се као и прије не осрамотимо, јер Бога ми, свадимо се за увијек“.²⁴ На граници Босне и Херцеговине појачана је контрола да се не би тамо могао покрет проширити. И поред тога послао је новчану помоћ, једном из Попова, једном из Зубаца, и двојици из Бањана. На крају је истакао да је у нади да ће му један капетан донијети бродом из Трста опрему за два четника и праха у мјешинама.²⁵

Почетком маја 1861. Никола је извјештавао да је добио писмо од Бана из Беча и да му је неки „Бен...“ донио бродом опрему за четовође, 880 ока праха, 500 ока олова, и да се већ „вију фишпеци“. Он је по Бановом савјету послао два човјека у Херцеговину да би испитали расположење народа, јер је био обавијештен да се Црна Гора спрема за упад. Аустријанци су били на опрезу и спремали су се. Граничари су били на страни оних који су спремали покрет. Лапчари су правили интриге, али јавно нијесу смјели. Казначић, Кукавица и Гаљуф били су сложни са Решетаром. Народни људи хтјели су једног дана да их испребијају у Касини. „Али вам, писао је Никола, ја за све овдашње ствари не дам ни пару, већ гледам наш велики поса, и чекам да ви овамо дођете, па ћемо заједно тад преко Мрџина куд нас Бог и народ зове“.²⁶

²² Исто. Никола, Скрад, 8. I 1861, Бану.

²³ Исто. Никола, Скрад, 1. III 1861, Бану.

²⁴ Вјероватно да се ово односи на 1850, када је Бан морао распустити организацију, која је припремала устанак у Турској (Дурковић—Јакшић, Србијанско-црногорска сарадња, 109—118).

²⁵ АИИ. Заоставштина М. Бана. Никола, Скрад, 18. IV 1861. Бану.

²⁶ Исто. Никола, Скрад, 10. V 1861, Бану.

Средином јула 1861. Никола је могао дати Бану податке о стању у Херцеговини. Његова два човјека, који су прешли унакрст сву Херцеговину, причали су му да су сви хришћани сложни, „и чекају да се крене Црна Гора или Србија, или Немац, па да сви устану“. Они нијесу имали поуздање у Вукаловића, јер га нико није помагао. Хришћани су имали оружје, али је оно било слабије од онога које су имали Турци. Осим тога, они су оскудијевали у храни. Турци су се припремали за отпор. Достављајући ове податке Никола је узгред напомињао да су Аустријанци појачавали своје одреде. Губернадур из Задра није ометао да се помажу хришћани у Босни и Херцеговини, али је чинио олакшице и Турцима, као да је сâм био Турчин. Пошто је Никола недавно добио од Бана новаца, онолико колико су били уговорили (2.000 цектина), био је убијеђен да Бан „мисли озбиљно на ствар“ и да може „чекати спокојно“, па је сматрао да ће „сунце огранути“ кад Бан дође к њему.²⁷

Матија Бан путовао је у западне крајеве наше земље ради организовања рада на терену. Према његовом рачунању, од 10. децембра 1861. за то путовање издао је 100 дуката. По одобрењу Одбора издао је тајном пријатељу у Загребу 100 дуката, а човјеку кога му је тај пријатељ слао три пута 50 дуката. Дао је у Загребу 8 дуката Веберу, вјероватно Веберу Ткалчевићу/Адолфу, канонику и писцу (1825—1889). Славонском куриру дао је 10 дуката. Самом Чавловићу, који је био такође задужен да ради на набавци оружја, издао је у Београду 65 дуката.²⁸ Аустријска полиција водила је строгу контролу над тим његовим радом. Банска влада јављала је 18. маја 1862. бечкој полицији да је Чавловић отпутовао у Беч, да је у новембру 1861. кријумчарио оружје у Босну и да је у најновије вријеме руководио тајним одбором, који спрема устанак у Босни и у Турској Хрватској, гдје рају снабдијева оружјем. Прије одласка у Беч био је у Кнежевини Србији и у Босни. Због ове његове дјелатности Банска влада тражила је да се Чавловић стави под присмотру за вријеме боравка у Бечу и резултат присмотре да се достави њој.²⁹ Из одговора бечке полиције сазнаје се да је Чавловић стигао у Беч 16. маја и да је 22. маја преко Љубљане пошпао у Целовац, одакле је имао да отпутује у Загреб, а 28. маја у Сисак и даље у Београд. Полиција је наредила да се Чавловић на том путу прати, пошто је сматрала да је његов посао деликатне природе, с тим да се у томе поступа што опрезније, нарочито у Загребу, како Чавловић не би ништа сазнао о томе.³⁰

²⁷ Исто. Никола, Скрад, 15. VI 1861, Бану.

²⁸ Исто. Трошкови М. Бана, сачињени 28. XI 1861 у Београду. Загребачка полиција тврдила је да је Чавловић добио од кн. Михаила 300 дуката за посредовање при рјешавању питања новца око којег су се спорили Гај и кн. Милош (Ивић, Архивска грађа о југословенским књижевницима и културним радницима, Београд 1935, IV, 242).

²⁹ ДАЗ. Президијум 1862, 786.

³⁰ Исто. 1862, 880.

Полиција у Целовцу била је обавијештена о Чавловићевом доласку у то вријеме. Према њеном извјештају од 26. маја, Чавловићу је стигла из Загреба у Целовац, прије његова доласка, депеша следеће садржине: „Симо је стигао. Ти си потребан овдје. Шта ће бити с тобом? Одговори телеграмом. Роша“. Чавловић је 23. маја око 17 часова стигао у Целовац. Дошао је брзом поштом преко Марибора и одмах отишао тамошњем фабриканту оружја Фрањи Умфореру, одвезао се око 18 часова у Ферлах и послјидне једног часа вратио се у град Целовац, и то без Умфорера. Идућег дана примио је депешу о којој је била ријеч, али на њу није одговорио. Тога дана пошао је у пратњи неког Михаила Стојановића из Смедерева у Умфорерову фабрику оружја. Послије подне пошао је са Стојановићем и целовачким трговцем Ротацером на излет у Крунгендорф, одакле је са Стојановићем отпутовао у Љубљану, гдје је полиција обавијештена да га прати. Стојановић је стигао 24. маја у Целовац и није се настанио у истој гостионици гдје се Чавловић налазио. Полиција није могла да утврди одакле је дошао. Претпоставља се да је дошао преко Брука. Она је тврдила да заиста постоји веза између Стојановића и Чавловића, с једне, и трговца целовачке фабрике оружја, с друге стране, и да је ту у питању лиферовање оружја, о којем се интересовало хрватско намјесничко вијеће. Та фабрика лиферовала је знатну количину оружја америчкој влади, са дозволом и прописним путем. У Бечу је била задржана једна таква пошиљка оружја, јер није била у најбољем реду. То оружје било је у питању да се пребаци у Босну.³¹

Банска влада је 3. јуна 1862. послала полицији у Беч извјештај целовачке полиције и том приликом напоменула да се Чавловић вратио у Загреб и прије неколико дана да је отпутовао у Београд. Он је био добио налог у Београду да у Аустрији набави 50.000 пушака, тј. да их купи у фабрикама у Корушкој и пребаци у Кнежевину Србију.³² Бан Шокчевић, у извјештају упућеном 1. јуна Банској влади у Загребу, јављао је да је Чавловићев пут у Беч, Целовац и Београд у вези са набавком 50.000 пушака и да је Чавловић наводно само говорио да је за те пушке уплатио 12.000 форинти, коју је суму вјероватно примио у Бечу. Није познато колико је купљено оружја, али се знало за Чавловићеву намјеру да у Сиску или Јасеновцу укрца оружје, с тим да га прокријумчари у Кнежевину Србију.³³

Министарство полиције у Бечу издало је 1. јуна 1862. Банској влади упутство како да се мотри на кријумчарење оружја. У том упутству се каже да је Чавловић путовао ради набавке оружја као члан Комитета за набавку оружја, који се бави кријумчарењем оружја у Кнежевини Србији. Директор полиције имао је све податке о том кријумчарењу, и он је држао ову ствар у својим

³¹ Исто. 1862, 881.

³² Исто. 1862, 888.

³³ Исто.

рукама. Чекало се још само да се кријумчари ухвате на дјелу. Због тога је Министарство наређивало да се пажљиво прати рад Чавловића и његових сарадника, с тим да се приликом присмотре не учини ништа због чега би се кријумчари могли досјетити да их власти прате, па да због тога прекину везу са досадашњим посредницима и траже нове изворе за набавку оружја. Тек када би ствар сазрела могле су се предузети мјере за хватање³⁴ Банска влада доставила је 18. јуна ово упутство војном команданту за Хрватску и Славонију.³⁵

Према извештају Министарства полиције од 14. јуна, Стојановић је био пушкар у Београду. Он и Чавловић стигли су 24. маја у Целовац са фабрикантом оружја Умфорером и трговцем и шпедитером Ротацером. Целовачка полиција је претпостављала, али не са сигурношћу, да је био закључен опораум са фабрикантом Умфорером за ружје у вриједности 16.000 форинти, које је имао да лиферује Америци, али је оно остало, јер је био раскинуо уговор са том земљом. Стојановић је отишао из Љубљане у Сисак, а Чавловић у Загреб, гдје је узео пасош и отпутовао у Београд. У Сиску су се састали Чавловић и Стојановић, па су одатле заједно отпутовали бродом у Београд. Откад је Чавловић отпутовао из Загреба био је многу опрезнији него раније. Отуда је полиција закључила да му је однекуд учињена опомена. Оружје које је куљено у Целовцу имало је да се пошаље жељезницом преко Љубљане, Карловца, Петриње и Костајнице, а одатле путевима у Босну, и то уз помоћ посредника на граници, који су били повезани са кријумчарима оружја. О Чавловићевом боравку у Београду полиција је сазнала само толико да је по доласку посјетио министра Гарашанина и војног лиферента Јакића и да је изјавио да ће се за неколико дана вратити у Беч.

Банска влада је 3. јула 1862. доставила Генералној команди у Загребу извјештај загребачке полиције од 21. јуна, упућено Банској влади, о истрази у вези са тајним комитетима који су били у споразуму са српском владом и неким официјерима у Загребу, Глини, Вуковару, Панчеву, Земуну и другим мјестима. Ови комитети су имали циљ да упадну у Босну и Крајину. Ти комитети били су, према извјештају, под Чавловићем, кога је загребачка полиција знала и као шверцера оружја, о чему је обавијестила и полицију у Бечу.³⁶ Банска влада, достављајући овај извјештај Генералној команди, наредила је да се са што већом пажњом прате припреме буне.

Из тога извјештаја сазнаје се да у Загребу постоји тајни одбор који је био образован са циљем да врбује људе за упад у Босну и Туроку Хрватску. Чланови одбора били су Чавловић, Илија Гутеша, Едвард Врбанчић и Сима Јовановић. О њима су

³⁴ Исто, 1862, 942.

³⁵ Исто. 1862, 967.

³⁶ Исто.

дати и подаци. За Чавловића се каже да је 1854. био са Гајем у затвору у Бечу, када је сумњичен због политичког роварења, али је због недостатка доказа ослобођен. Био је власник пословнице и бавио се посредовањем у трговини. Становао је у Илици бр. 753. Илија Гутеша, родом из Бриња, Личка Граница, трговац и новинар, становао је у Дугој бр. 328. Он је био наводно у личкој граничарској луковници због преваре и других недјела под истрагом. Судјеловао је у Загребу 1860. у демонстрацијама кад су премазивани њемачки натписи. Године 1861. изабран је у Личкој Граници за посланика у Хрватско-словенски сабор, али у том својству није запажен. Едвард Врбанчић, из Загреба, поседник куће у Илици бр. 670, био је адвокат. До 3. јуна 1861. био је уредник *Rozoga*, који је онда предао Перковићу. Писао је против њемачких и мађарских елемената. Био је заступник Северина, као посланик у Сабору, гдје се истицао у страсном заступању народне ствари. Сима Јовановић, родом из Војне Крајине, становао је у ул. Влашкој бр. 129. Био је наредник, али је 1860. из непознатих разлога отпуштен. Отада није имао сталног занимања. Живео је од коцке, а новцем га је помагала сумњива моралом жена Катарина Ершег, која је становала на Потоку бр. 291, и чији је био љубавник. И он је био неко вријеме у Београду, па је био и под полицијском присмотром. Био је храбар и одлучан. Из Београда је дошао 24. децембра 1861. у Загреб Миливоје Бојић, учитељ, али се није знало зашто је дошао. Сам Чавловић и Гутеша били су нераздвојни пријатељи. Врбанчић се са њима састајао у кафани. Он је пазио на своје имање и зато је полиција вјерсвала да се он неће упустити у неку авантуру завјереника. Био је у априлу 1862. у Београду, наводно због неког имања у Шиду. Јовановић није имао већих веза са овом тројицом. Он је био храбар и одлучан. Врбанчић је кукавица, а у храброст Чавловићеву и Гутешину сумњало се. Чавловић је често путовао, највише трговачким послом. Тада је трговао дрветом. Говорио је да је 1861. био на словенском балу у Бечу, да је на дрвету зарадио 2.000 дуката и купио је касу од 100 дуката, да би се бавио осигурањем, да је путовао у априлу 1862. у Зидани Мост, и да је ишао у Беч, Целовац итд. ради набавке оружја. Чавловић је причао конфиденту да је трговао дрветом са Енглезима и да се на путу Беч — Целовац интересовао за цијену превоза. На путу за Београд био је са њим и неки Марцет, црногорски капетан, који је остао у Броду, гдје је предао писмо адвокату Брлићу, а Чавловић је продужио за Београд. Овај Марцет, по свој прилици, био је црногорски делегат.³⁷

³⁷ Исто. 1862, 1026. О Гутеши и Врбанчићу познате су још неке појединости, које се морају узети у обзир при коначној одлуци о овом питању:

1. У Врвуну било је више српских кућа (Radoslav Grujić, Plemenski rječnik ličko-krbavske županije (Iz »Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena«, XXI, Zagreb 1917, 29). Ту се родио Гутеша (1825—1894). Пошто је свршио основну школу био је двије године писар у свом месту па је последије радио у Карловцу у трговини, и отуда наставио школовање.

Банска влада тражила је 14. априла 1862. да сремски велики жупан провјери на терену постоји ли одбор под утицајем Чавловића. На то је жупан из Вуковара јавио 26. јуна бану у Загреб да је брижљиво испитао подручни терен и да није могао установити да постоји одбор који би био у вези са Чавловићем и који би спремао упад у Босну. Међутим, јављао је да је чуо да је „прије дужег времена по дољним крајевима Чавловић пролазио,

Одатле је прешао у Загреб у велику трговачку кућу Николе Николића, радећи код њега као књиговођа. Од 1852. самостално тргује, увјек водећи бригу о свом крају. Године 1861. изабран је за заступника у Хрватски сабор. Идуће године је ухапшен на путу пред Београдом и био је осуђен на три године робије. Био је опружен да је спремао буну у Босни и сусједним крајевима. По тврђењу Матије Маџуранића Гутеша је једном приликом возио у колима испод сијена пушке за Србију. Кад је Маџуранић сазнао да га прате, стигао га је на коњу и саопштио му то, али му није рекао тада ко је он (Dr M. Mažuranić, Matija Mažuranić (1817—1881 brat pjesnika), Zagreb 1927, 13). Написао је брошуру „Упознајмо се!“ (Загреб 1880). У Врлићевој архиви чува се рукопис „Опис Гутешина тамновања и страдања“, на 6 табака. Нешто грађе има у његовој заоставштини, која се чува у Архиви града Загреба гдје се сада налазе исјечци из штампе о њему. Можда би се нешто нашло и у архивама у Осиеку и Бјеловару гдје му је војни суд судио. Осим тога има нешто и у књизи: „Успомене у Босни од 1875 до 1878 год.“ (Н. Сад 1884), 80—86 и 88—115).

2. Едвард (Славољуб) Врбанчић (1823—1880) учио је у Загребу и завршио право. Као илирац замијенио је своје име у Славољуб. Учествовао је у буну 1845, и од 1846. до 1850. издавао је први хрватски календар »Sveopći zagrebački koledar«. Био је сарадник »Narodnih novina«. За вријеме буне 1848. био је члан сабора. Покретач је »Saborskih novina« (6. VI — 29. VII 1848), које је уређивао с Николом Крестићем, у којима има и рубрика »Славенске вијести«. Сарађивао је у »Jugoslavenskim novinama«, а кад су ове престале, покушао је с Андријом Брлићем да добије одобрење за издавање »Nezavisnih narodnih novina«, али им је молба одбијена. Врбанчић је власник и опговорни уредник »Pozor«, који је почео да излази 1. октобра 1860. Он је још 31. новембра 1859. био подносио молбу за одобрење да покрене овај лист (документ је у ријеткостима Свеучилишне књижнице у Загребу), али му је била одбијена. Почетком 1861. дао је изјаву да престаје бити власник овога листа, који је предао Ивану Перковицу, за који Шпросмајер даје новац. Касније је овај лист постао либералан и зато је добијао од државне власти поштору (ДАЗ. Президијум, двор. кан. 1862, 54). О Врбанчићу је писано мало и у штампани (Obzor, 13. IV 1880, 12. IV 1930), а податке о њему има у појединим радовима (А. Јелаčić, Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji g. 1848/49, Zagreb, 1925). Живот др Јована Суботића (Автобиографија). Н. Сад 1902, II, 111—112. Да би упознали његове идеје и схватање југословенског проблема треба познати његове тачке политичког проблема „заједничког народног рада“, од јула 1874 (Свеучилишна књижница у Загребу. Р. 6525/6) који гласи:

„I. Најкрајњи циљ заједничких тежњи и заједничког рада народнога код Хрвата, Срба, Бугара, Словенаца, да буде њихово уједињење у независну и слободну, народну и државну заједницу југославенску.

Каква облика и какве политичне нарави да буде та држава југославенска заједница и кад би било могуће, не би било ништа потребно ништа паметно, прије земана одредјелити.

II. Да се одмах прихвати и у срца народа стане уцјепљивати, помицао народног југославенског јединства, настојећи, свијем сроднијем начи-

но да намјера његова успјеха зато имала није, будући исти тај коловођа никаква уваженија нити повјерења код онострани житеља не има“. На крају је жулан јављао да ће пазити на сва гобања, „која поводом нових догађаја у Београду доподити се могу“, и да ће у случају потребе предузети сходне кораке да се предуприједи све оно што би могло бити учињено против државе.

нима, да се то јединство што прије на народном, те, у колико гођ већма могуће, и на књижевном пољу оствари и укријели.

III. Да буде припознато да ту буду поједина народна племена, што сочињавају југославенство, потпуно међу се, у сваком смислу и у свачем једнака и равноправна.

IV. Супрот ма које гођ туђе силе, да буде између свијех југославенских народних племена и покрајина, премда политично расгављених, потпуна солидарност владати а на начин, да што би гођ у постојећем њиховом стању, доносило користи или штете поједином кому народном племену или покрајини, буде се сматрати и држати да је на корист или штету читавог Југославенства.

V. У међусобнијем одношајима, да државна самосталност и самоуправна права појединих југославенских земаља, имају остати сасвијем неповријеђена и у потпуно слободној вољи, оног дијела народа, који ту самосталност и та права ужива.

VI. Да буде постављено и прихваћено начело потпуне вјерозаконске слободе и потпуне равноправности између појединих вјера уз начело једнаке и што више могуће независне самоуправе појединих вјероисповједанијех задруга или цркава.

VII. Најпрече и најглавније садашња задаћа заједничког народног рада на политичком пољу, да буде ослобођење оног дијела Југославенства, што је у Турској царевини, започинавши ослобођењем Босне и Херцеговине.

Како се тај народни рад у ту сврху уреди, треба да једна основа потанко одредјели.

VIII. Мимо и осим тога главнога циља, нек се, пак, настоји и иде к томе особитоме циљу, да би се што више могуће снага и народа окупило у исту и што већу политичку заједницу, толико код Југославена што су ту у Турској, колико код оних што су у Аустроугарској царевини и свакако:

а) Да се уз Црну Гору и Кнежевину српску окупе и присаједину, што више могуће југословенских крајева и земаља, на начин и под обликом и условима, које се сада не могу одредјелити;

б) Да југословенски крајеви и земље, што и док остају у турској држави и под турском влашћу, заспоје задобити што већу политичну и вјерозаконску самоуправу, у што већој политично и вјерозаконско-народној заједници.

ц) Да се уједини Далмација, и бивша Војничка крајина, са Хрватском и Славонијом, у политичну заједницу именом Троједина краљевина;

д) Да се својевољнијем пристајањем Срба Војвођана, Бачка и Банат српски, к истој заједници Троједине краљевине прикључи.

е) Да се југославенске земље и покрајине што су у Аустрији илиги Цислетанији, окупе у политичну заједницу славенску, док постоји садашњи аустроугарски дуализам, а кад би овог нестало и кад би се Аустроугарска царевина повратила у пређашње стање, да се те земље и покрајине прикључују к Тројединој краљевини, ако би на вољу то вољне биле.

IX. Напомен да сваком сходном приликом и што се гођ може боље и сходније, еда би се што сигурније и прије постигли крајеви народних тежња и народнога рада, у горњијем точками означени — особито, пак, да снаге читавог Југославенства, прискоче у приход и помоћ (а одмак

Овај извјештај је спровела Банска влада 17. јула министру полиције у Бечу.³⁸

Банска влада је јавила Министарству полиције у Бечу шифрованом депешом од 5. августа 1862. да је наводно Чавловић позван са П. Котуром, а био је позван и Андрија Стефановић из Земуна, на договор у Сисак, куда је Чавловић имао да отпутује 7. августа.³⁹ Загребачка полиција извијестила је 6. августа Банску владу да нема погодно лице које би послала да прати Стефановића и Чавловића у Сисак, пошто је то скопчано с путним трошковима, па је предлагала да ту дужност преузме војна команда или полиција у Сиску.⁴⁰ Овај предлог прихватиле су војне власти и оне су издале истог дана сходна наређења.⁴¹ Полицијски агент из Сиска саопштио је 26. августа 1862. директору полиције да Стефановић борави у војничком дијелу Сиска, а његов друг Живко Пејаковић у грађанском дијелу града, и молио је да се Пејаковић прати ако оде у Загреб.⁴²

Овај Чавловићев подухват није до краја разјашњен. Зна се да је по наређењу кнеза Михаила и Гарашанина, последије бомбардовања Београда, послат Атанасије Николић у Букурешт и Русију да пребаци из Русије 60.000 пушака.⁴³

3. Вукове везе с „повјереником србским у Загребу“

Чавловић се познавао с Вуком одавно. Свакако, њихово познанство мора датирати најкасније из времена 1856. и 1857. када је Чавловић био у Бечу, гдје се дружио са Брлићем, који је ишао к Анастасу Јовановићу, Вуку и капетану Орешковићу.⁴⁴ Из Чавловићевог писма, упућеног из Загреба 13. августа 1861. Вуку у Београд види се да су они били и раније у преписци, и то као

с мјеста да се у ту сврху стану припремати, како ће се доћи до главног циља означенога у точки VII“.

У вези с нашим питањем важно је и питање сарадње кн. Михаила и бискупа Штросмајера, које такође није ријешено. Колико су непријатељи Југословена плашили се ове сарадње најбоље свједочи полемика настала последије објављивања књиге Шарла Луазоа (Charles Loiseau, *Le Balkan Slave et la Crise autrichienne*, Paris 1898). Та полемика вођена је између будимпештанске и загребачке штампе (*Obzor* 16. VI, 6, 14. и 18. VII 1898). Треба напоменути да је и српска омладина у Паризу 1861. била оријентисана југословенски. Она је поздравила те године Штросмајера кад је основао Југословенску академију (Данилица, Н. Сад, 10 VI 1881, стр. 255).

³⁸ ДАЗ. Президијум, 1862, 1066. Извјештај жупана из Вуковара писан је ћирилицом.

³⁹ Исто, 1862, 1311.

⁴⁰ Исто. 1862, 1318.

⁴¹ Исто. 1862, 1311.

⁴² Исто. 1862, 1443.

⁴³ АСАН. Биографија Атанасија Николића, табак 46; Радослав Петровић, Дипломатски спор о преносу српског оружја 1862. преко Румуније, Годишњица Николе Чупића 1939, 184—234.

⁴⁴ БА. Дневник А. Т. Брлића за 1857. Дана 21. I 1857.

добри и срдачни пријатељи.⁴⁵ Вук је писао Чавловићу 21. септембра 1860. Чавловић је то писмо примио „с весељем, исто онако као што и оно друго прије из Беча писано“. Он се надао да је Вук примио његово писмо, писано из Загреба по повратку с пута, за који је пут вјероватно знао и Вук, који га је био обавијестио да му је послао књиге, а које је овај био примио преко књижаре Жупана. Међу тим књигама било је 6 примјерака Вукова Српског рјечника и 18 примјерака *Примјера Српско-славенског језика*.

Чавловић је одлазио у Карловац до неког мајстора и његових ортака ради обављања Вукова посла. Извјештавајући Вука о томе нагласио је да ће тај мајстор свршити посао „као што се жели“, па ће послје осам дана кренути на пут да посети Вука да би му поднио предрачун. Том приликом Чавловић је молио Вука да мајстора препоручи неком свом човјеку на граници да му буде сруке. Чавловић је у наставку писма јављао и то да ће и он послје недјеље доћи у Београд да обиђе Вука, када ће му донијети његових 12 фотографија с рачуном, а да је других 12 фотографија послао Мини у Беч. Овога пута Чавловић је молио Вука да му пошаље „штогод трошка“, јер се у току „три пута“, што их је „наскоро учинио“, много био истрошио. Осим тога, био је дао „ономад“ ортацима, а „сада“ самом мајстору у роби и новцу близу 200 дуката, о чему се Вук могао увјерити из рачуна. На крају писма Чавловић је додао и неке вијести. Он је био чуо да је око Глине похватано 13 момака са српским пасошима, па су отпраћени у Кнежевину Србију. Такође је разумио да се неки свештеник Крњета предао у Бишћу на милост Мујаги Хаџићу и да је на слободи, а да су неког Дану одвели у Сарајево.⁴⁶

Ово Чавловићево писмо свједочи да су он и Вук заједнички радили у организацији која се борила за стварање заједничке државе Југославије.

Када је Вук 16. септембра 1861. изабран за почасног грађанина Загреба, Чавловић му је депеширао: „Данас једногласно за почасног грађанина изабран. Живио! Молим два примерка од сваког вашег дела послати“.⁴⁷ О овом избору Чавловић је два дана касније писао Вуку. Избор је био у Поглаварству, у пуној сјед-

⁴⁵ Сва писма Паје Чавловића упућена Вуку писана су ћирилицом и Вуковим правописом. Он је увијек Србима писао ћирилицом.

⁴⁶ АСАН. 8367/1. Чавловић, из Загреба, 1/13. VIII 1861, Вуку у Београду. Вук је долазио у Топуско у јулу 1861, када су му Срби приредили свечани дочек с бакљадама (Српски дневник, Н. Сад, 2. VIII 1861). Он је у том мјесту, у књизи посетилаца, 7. августа уписао: „Ја сам овдје управо познао шта значи: „Наше горе лист“ и „Крв није вода“. У Загребу је био 27. августа, где су му заступници града Загреба приредили ручак (Розор 28. VIII 1861).

⁴⁷ АСАН. 8367/2. Чавловић, из Загреба, 4/16. IX 1861, Вуку у Београду, где је још био (Љуб. Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд 1924, 697). Зна се да је Чавловић био у списку грађана града Загреба 1860 (АГЗ. Индекс завичајних 1860 у Загребу, под Ч — Чавловић 551).

ници. Врбанчић је одржао подужи говор, у коме је истакао Вукове заслуге „за књижевност и језик српски и уопће југословенски“. Избору су се радовали у Загребу сви Вукови пријатељи. Чавловић му је послао диплому, „као што су обичне“ и са својим допунама и исправкама према записнику три избору. Пошто је Поглаварство жељело да му диплому напише „нашијем словима“, то је Чавловић молио Вука да на дипломи исправи језик онако како сам жели, управо да сам напише текст дипломе онако како би желио да је има, нарочито ако му се не би допао у тексту оно: „и уопће књижевност илирску“, и да је одмах врати како би се „прекрасно“ написала, и то на пергаменту, са сликом Запреба, свих штампаних Вукових дјела, а одозго хрватски грб и грб града Загреба, па онда с једне стране гуслар под липом с гуслама, а са друге Вуков портрет, на којем је био приказан како сједи, слуша гуслара и биљежи пјесме. Оваква диплома с кутијом, у којој би се чувала, имала је да кошта 100 форинти. Због тога је Чавловић питао Вука да ли жели да има диплому по тој цијени или нижој. Вук је имао да напише текст и јави која његова дјела да се ставе у виџете, а бригу око израде дипломе био је узео на себе сам Чавловић.⁴⁸

У прилогу овога Чавловићевог писма послао је Рачки Вуку биљешку о чакавцима. У вези с тим и Чавловић је дао неке податке, које је „путујући по народу нашем уопасио“. Према његовој запажању, разлика између Срба и Хрвата није у *ча*, *шта*, ни у *кај*, већ у слову *л*. У томе је једина разлика. Сви Хрвати, од далматинских острва па до Шопруна и Беча, цијело Међумурје, и сва савремена Хрватска од Купе до Горњег Котара, имају *л* на крају ријечи, а Срби свуда о, нпр.: Хрват воли *бил*, *знал* итд., а Србин био, *знао*, итд.⁴⁹ У овоме писму Чавловић је молио Вука да му одговори што прије, јер је намјеравао да крене на пут. Овом приликом напоменуо је Вуку да Нијемци помажу Турке против Црне Горе и Херцеговине, дајући им топове, цебану и официре за главни штаб.⁵⁰

⁴⁸ У Вуковој заоставштини сачувана су два примјерка са латинским словима липографасане дипломе. На једном примјерку учињене су допуне и исправке Чавловићевом руком. Он је између осталог написао: „Уважавајући његове велике заслуге за јурску, и уопће књижевност илирску“. Вук је прецртао ријеч „илирску“, па је додао „цијелога Славенства“. Други примерак је без икаквих поправки, само што је уписано име Вука Стеф. Караџића. То значи да је Вуку дата диплома каква је давана и осталим почасним грађанима града Запреба (види дипломе: АСАН. 8552/181).

⁴⁹ Богослав Шулек је био штампач у »Nevenu« 1856, 233—244 чланак »Srbi i Hrvati« у ком је доказивао да чакавци нијесу што и Хрвати. Тим поводом Вук је објавио у »Видовдану“ 1861, бр. 31. свој чланак „Срби и Хрвати“. Ту је он поновио своје раније мишљење, објављено 1848, у „Козачежљу“, да су чакавци Хрвати (Вук Стеф. Караџић, Скупљени граматички и политички списи, Београд 1896, 443—468). Вук се нарочито интересовао за чакавце. О томе свједоче и Чавловићева писма.

⁵⁰ АСАН. 8367/3. Чавловић, из Запреба, 5/18. IX 1861, Вуку у Бечу, али је он још био у Београду.

Чавловић је био на путу у Глину 12 дана. Чим се вратио писао је Вуку 4. октобра: „Ја нијесам могао лијеппше згоде за мој посао удесити. Све сам свршио, као што сам желлио, и боље, као што сам се надао. Желио би на сваки начин да се што пре с вама видим, да вам све исприповједам, што ће вас као литерата веома занимати“. На овоме путу је „доста потрошио“, али није жалио јер је на њему имао великог успеха. Док је Чавловић писао ово писмо, стигла му је порука од пријатеља Х. Д. из Бишћа да сјутра дође опет у Глину, јер је заборавио да му још нешто важно каже. Спремајући се да крене поново на пут, он је молио Вука да што прије исправи текст дипломе и да му пише ако жели „да онамо дођем“, тј. у Београд.⁵¹

Средином 1862. Чавловић поново пише Вуку. Они су, са својим породицама, били интимни пријатељи. У свим ранијим писмима Чавловић је напомињао да Вука поздрављају његова супруга и мала кћи Даница. Сам је писао и Вуковој кћери Мини Вукомановић. Када је био бомбардован Београд, у јуну 1862, он се био уплашио за живот Вуков. Међутим, Мина му је писала да су сви здраво и да је Вук у Бечу. Када је ово Чавловић сазнао, писао је Вуку опширно. Он је нарочито писао о својим пословима. „Све је добро, али са пословима нијесам ове године задовољан“, нагласио је. Догађаји у Београду силно су дјеловали „на наше послове“. Он је био преко зиме капарисао 3.000 греда. Рок плаћања посљедње рате и преузимања робе био је Ђурђевдан. Пошто није могао да до тога рока исплати новац, Крањци су робу дали другом, а Чавловић је остао „на штети и срамоти пред људима“. И поред тога Чавловић је сматрао да би се са дрветом могло нешто урадити, али не као прије бомбардовања Београда. Кад се вратио у Загреб био је нашао кредит, али чим се чуло за догађаје у Београду, одречен му је. Отада му нијесу дали да покреће робу из шуме све док не плати 2/3 у готову. Он је о свему овоме јавио својим компанијима, али му они нијесу одговорили. У тој неизвјесности није знао „чега би се латио“. Могао је имати „доста послова“, само да је могао наћи богатог човјека који би га финансирао. Пошто се Чавловић потужио Вуку, „своме добром пријатељу“, на своје пословне тешкоће, јавио му је да се интересовао за претплате на његову IV књигу народних пјесама. Жулан му је рекао да је то урадио прије 10 дана, а Јакић да ће то урадити одмах. На крају је Чавловић писао: „Ми би желели сви, да вас срећа што прије донесе овамо међу нас, да посједите код нас у Загребу, и мало у Топускоме. Ја би вам особито у обзиру наше књиге имао доста казати“.⁵²

Питање трговине дрвима није ништа друго до питање набавке оружја у Целовцу, а питање књиге биће касније објашњено.

⁵¹ Исто. 8367/4. Чавловић, из Загреба, 22. IX/4. X 1861, Вуку у Београду.

⁵² Исто. 8367/5. Чавловић, из Загреба, 28. VI/10. VII 1862, Вуку у Београду.

Почетком 1863. Чавловић је био у Бечу. У Загреб се вратио 21. марта. Чим је стигао послао је Вуку први број *Danice* и 50 форинти, које је био од њега позајмио за пут. Тада је Чавловић послао Вуку и писмо. Све је ово послао по неком студенту, сину његовог пријатеља, који је тада полазио за Беч. Пошто се овај студент разболио у Грацу, послао је писмо и новац натраг. Због тога је Чавловић све то послао поново Вуку 24. априла, и то поштом, молећи га да му не замјери, „јер би волио умријети“, неголи га увриједити. На Вуково тражење послао је први број *Danice* и *Rozoga*, а *Narodnih novina* онај број у којем је био одговор за Мажуранићев хрватски језик, није могао добити, али обећавао је да ће га набавити и што прије послати.

И у овом писму Чавловић је писао о чајкавштини. Он је дознао од једног Оточанина да су чакавци у половини Оточке компаније и у Лешанској компанији, те их тамо зову „ча-кај-ке-бу“ и Крањци, а нико за њих не каже да су Хрвати, већ да су се тамо населили. За Кукуљевића, који је одржавао везе с Вуком, и коме је била Вукова супруга послала врапца, писао је: „Ја сам вам још у ономе писму⁵³ био јавио, да је Кукуљевић овдје управо глава тако прозване хрватоманске или србождерске партије, а то вам и овијем потврђујем“. Пошто је напоменуо да је можда и Штросмајер у Бечу, напоменуо је да и Гај шаље поздраве и молбу да би *V* књигу народних пјесама послао њему да их штампа у својој штампарији. Гај је пристајао да набави српска слова и хартију по Вуковој жељи. У наставку овога писма Чавловић је писао: „Ја сам вас у ономе писму своме, коме не би суђено, да вам у руке дође, молио, да се, по могућству, заузмете како би што прије бар до онијех својих новача дошао, што сам за нашу књигу у готову више издао него што сам примио, ако ми се не би дала потпора, која ми бијаше од књижара обећана пак вас ево и сада молим имајте доброту, заузмите се за мене, и ако судите, молим пишите ми, не би ли добро било да ја сам отидем у томе послу до њега“.

У ово вријеме Чавловић је био у тешкој материјалној ситуацији. „Послови моји, као и уопште сви овде веома зло иду“, жалио се Вуку, и због тога био је „у договору“ са женом одлучио да се пресели у Беч, али је највише желио кад би му било могућно преселити се у Београд.⁵⁴

Чавловић је поново писао 13. маја 1863. Вуку у вези са штампањем *V* књиге српских народних пјесама код Гаја. Преко њега Гај је молио Вука „да му ту част укаже“. Том приликом је Чавловић такође поново спомињао о својим потраживањима код њихова заједничког књижара. Он је о томе писао: „Будући да ја од нашега књижара још ни новач, ни никаква хабера нејмам,

⁵³ Писмо од 9/21. марта послато по студенту.

⁵⁴ АСАН. 8367/6. Чавловић, из Загреба, 12/24. IV 1863, Вуку у Бечу. Јако је био ситн Милић.

то сам одлучио, друге недеље, управо лицем отићи до њега, премда је и то опет с трошковима скопчано, али кад већ мора бити, шта ћу му ја. Молим вас, још једаред да ми будете на руци, кад вам се прилика укаже“.

О чајкавцима Чавловић је дао још једно допунско објашњење. Њих су звали у Оточкој регименти „ча-кај-ки-бу“, ваљда зато што су говорили: „ча-кај-ки-бу“. Још су их тамо звали Крањцима. О броју и терену на коме су живјели није још био добио тачне податке, па је обећавао да ће о томе касније јавити.

На крају овога писма јавио је да је био у Карловцу и Сиску и дао му нека обавјештења о српским породицама: Котур, Мусулин, Вукашиновић и Давидовић.⁵⁵

Вук је молио да му резервише мјесто у Римским Топлицама. У вези с тим Чавловић му је писао 28. октобра 1863. Он му је јавио да ће га газда ове бање радо примити, јер је сматрао за част ако му Вук дође. У том писму Чавловић је саопштио Вуку да га је Кукуљевић молио да дође на прославу Ђирила и Методија која се припремала у Загребу, тако да „као најславнији Нестор наш југославенски“ украси ову ријетку светковину. Послије ове светковине и Чавловић је намјеравао да породицом иде у Римске Топлице, а онда у Беч.⁵⁶

Вук је долазио у бању. Тада је Чавловић позајмио од њега 20 форинти, па је послје тога отишао с породицом на Ријеку. Одатле је писао Вуку 11. јануара 1864. То је било његово последње писмо упућено Вуку, који је умро 26. I/7. фебруара 1864. У том писму тужио се како тешко материјално живи, јер су га „старе ране“ до тога дотјерале. Он је истицао како се „београдским пословима“ упропастио. Не само што је све своје послове у Загребу прекинуо и занемарио, него је сам, „ослањајући се по својој несрећи на београдска обећавања, сљепо давао и трошио за њихове послове, у дугове се завалио“, од којих се дуго није могао избавити. Осим тога, није му Орешковић био вратио 700 форинти, које му је у готову био дао у Загребу, нити му је враћено 408 дуката које је био од својих новаца издао на народне послове. Због тога је Чавловић био наумио да се обрати кнезу с молбом да му се овај новац исплати. Он се надао да кнез неће дозволити да „ради парица његових министара“ изгуби тај новац, због чега би се морао потуцати с породицом „од немила до недрага“, јер да на тај начин није потрошио новац, могао је „код свог посла спокојно и данас у Загребу живети.“ Чавловић је молио Вука да са своје стране интервенише код кнеза, разумије се ако буде имао прилике за то.

У овом писму Чавловић је честитао Вуку Божић и Нову годину и зажалио је што му није могао послати за Божић место ћурке морске рибе, као и рака, али није могао то учинити због

⁵⁵ Исто. 8367/7. Чавловић, из Загреба, 1/13. V 1863. Вуку у Бечу.

⁵⁶ Исто. 8367/8. Чавловић, из Загреба, 16/28. X 1863. Вуку у Бечу.

буре која је тих дана бјесњела. На крају писма обећао је да ће му ускоро послати списак мјеста у којима живе чајкавци. За карту свих регименти наглашавао је да је не може добити. И овога пута је послао поздраве од своје породице Вуку и његовој породици, а посебно од његове Данице малом Јанку.⁵⁷

4. Распуштање организације

Доласком Илије Гарашанина на власт под јесен 1861. учињена је крупна измјена у раду на ослобођењу. Чим је постао министар иностраних дјела, Гарашанин је наредио Атанасију Николићу да састави програм рада за ослобођење Босне и Херцеговине и Старе Србије. По Николићевом програму основан је комитет који је и кнез одобрио. У тај комитет ушли су: за предсједника Лазар Арсенијевић—Баталака, за члана Фрања Зах, а за секретара сам Николић. Овај комитет имао је своје агенте у Босни, Херцеговини, Далмацији, Хрватској, Славонији, Бугарској и Мађарској. Ови су опет имали своје комитете са посебним агентима, и тако је идуће године била готова мрежа општег споразума.⁵⁸

Да ли је овај комитет замијенио онај Средишни одбор који је основао Матија Бан, или је неко вријеме упоредо са њим радио, досад није утврђено. Познато је само толико да је Бан у прољеће 1862. распустио своју организацију. У писму упућеном кнезу Михаилу 18. маја 1862. он је писао: „Ваша воља испуњена. Одбор, агенције, курири, емиграција, све је распуштено последњег априла“. Било је професора, књижевника, свештеника, трговаца и др. Сви су били поражени. И „ја сам поражен“. Влада се није могла компромитовати, јер су то радили приватни људи. Много је сабрано статистичког и топографског материјала о Турској. Надам се да се неће на овоме престати.⁵⁹

⁵⁷ Исто. 8367/9. Чавловић, из Ријеке, 29. XII 1864, Вуку у Бечу.

⁵⁸ АСАН. 7380. Биографија Атанасија Николића писана 1875, табак 45. Ова нова организација била је наставак раније у суоједним покрајинама. Највјероватније је да је Гарашанин наредио да се организује нова акција на терену, коју би водили људи у духу његове политике, више српске него југословенске. Управо, он је хтео да се пропаганда води по његовим политичким концепцијама: прво ослобођење Српства и обновити српску царевину, па онда радити на уједињењу Југословена. За такву политику он је и Захово „Најчертаније“ прилагодито, тј. исправио и допунио (види: Радослав Перовић, Београд за време Вучићеве буне, Годишњак Музеја града Београда 2, 1955, 188—190).

⁵⁹ АИИ. Заоставштина М. Бана. Бан, из Београда, 6. V 1862, кн. Михаилу. У вези са радом на ослобођењу 1862. кн. Михаилу је одобрио да се оснује под надзором Мин. ин. дјела полувластита пропаганда, нека врста презбирора, да би се лакше могло приказати свијету да се Турска не може сачувати реформама (Исто. Рукопис „Узроци опадања турске моћи“ из 1875). Бан је 21. децембра 1867. написао пројекат организације публицистичког одјељења, које би ширило народне идеје међу сродним елементима на нашем југу, и идеју о добрим односима Југословена с другим Словенима (ДАВ. Књажева канцеларија, Варна, к. 3).

Када је Бан распустио организацију мора да је и Чавловић ослобођен својих дужности. У Славонији је радио Антоније Орешковић, који

Послије тога настало је бомбардовање Београда. То питање и питање ослобођења градова испријечило се испред питања општег ослобођења.⁶⁰ Атанасије Николић, који је последије бомбардовања послат у Русију да набави оружје, вратио се јануара 1863. у Земун и одмах преузео рад на ослобођењу. Он је сам признавао да је имао „многo посла“ док је „опет у пређашњи течај дотерао“ посао.⁶¹

5. Нуђење услуга Намјесништву

И последије 1862. Чавловић је одржавао неко вријеме везе са Србима у Кнежевини Србији. Професор у Крагујевцу Јосиф Веселић, у писму Гају јануара 1863, послао је поздраве Чавловићу, Ивану Крукуљевићу, Вјекославу Бабукићу, Матији Месићу и Адолфу Веберу Ткалчевићу.⁶²

Нико Окан, босански револуционар, био је у преписци са Чавловићем. Он му је у јануару 1865. послао писмо, али није добио одговор. Због тога му је поново писао, и то преко Гаја. Том приликом писао је Гају: „Прије 19 дана писао сам у Загреб мом Чавловићу, и пошто не добих одговора сумњам да је у Загребу. Ево већ 18 мјесеци не знам гдје је. Послато писмо молим вас да му га уручите и да видите на пошти шта је са мојим ранијим писмом, на које нисам добио одговор, па ако и њега пронађете предајте му га.“⁶³

Чавловић је крајем 1867. писао Константину Николајевићу, који је био карађорђевићевац и налазио се у иностранству. Пошто му овај није одговорио, он га је поново писмено опоменуо на потребу да одговори.⁶⁴ Шта је писао Николајевићу и да ли је добио одговор, не зна се.

је активно радио још од 1860. О његовом раду писао је проф. Виктор Новак. Он је допунио оно што смо раније знали о Орешковићу. Новак је навео у литературу о том питању (Виктор Новак, Једно спорно питање из српско-хрватских односа шездесетих година прошлог века, *Историјски часопис САН*, 1—2, 1949, 181—198). О Орешковићеву улози сазнаће се више кад Брлић објави његову преписку. Ова преписка може се допуниити документима који се налазе у заоставштини Јована Ристића (АИИ. Заоставштина Ј. Ристића. XXVI/4 и 5. Орешковићев меморандум од 16. VII 1868). У посебним документима ове заоставштине, бр. 280, је концепт из 1871. о дружини „Југословенско јединство“, које је претворено у „Дружину јединство“, са задатком да помаже пропаганду изван Кнежевине Србије.

⁶⁰ О томе види: [Јован Ристић], *Бомбардовање Београда (1862), Београд 1872; Исти, Србија и Porta после бомбардовања Београда 1862—1867, Београд 1881.*

⁶¹ АСАН. 7380. Биографија А. Николића, табак 45.

⁶² Свеуч. књижница у Загребу, Р. 3989/750. Веселић, из Крагујевца, 15. I 1863, Гају у Загребу.

⁶³ Исто. Р. 3989/483. Окан, из Београда, 27. II 1865.

⁶⁴ АИИ. Заоставштина Константина Николајевића. Чавловић, из Загребa, 8. XI 1867, Константиновићу.

По доласку Намјесништва на управу у Београду, Чавловић је покушао да успостави везу с њим. Он је 1. августа 1868. писао Намјесништву, које му је одговорило преко Матије Бана. Пошто је он тада био у свађи с Баном, то га је јако увриједило. Због тога је писао Јовану Ристићу: „Поштење и дужност моја налаже ми: 1) да вам изјавим да се таковому одговору на моје писмо, у онако важном предмету, од вас надао нисам, 2) да вас увјерим, да ми веће увриједе нанијети могли нисте, него што сте ми као за инат одговорити дали по човјеку најбезобразнијем, најопаснијем и најнепоштенијем у цјелом Југославенству, који је у стању продати рођенога брата свога за најмању своју корист; кому ништа под небом свето није, који ће исто тако данас пјевати оду кнезу Милану, ко што је пјевао султану, а сутра Карађорђевићу, итд., само ако му интерес његов доноси, и који ће најпосле вас све скупа, ако добро на опрезу не будете, довести онамо, куд је довео свога највећег добротинитеља Александра Карађорђевића.

За доказ тога, колико га душа моја мрзи и презире ради његових гријешних дјела, нека вам служи мој одговор, који сам му данас послао.

Господине, ја сам за цјело држао, да сам моје писмо послао соколу, кога бистро око и добри дух далеко води, и брзо схваћа сваку опасност, срећу и несрећу свога народа, а нијесам заслужио да на писмо моје врана одговара, која чепрка буништа, да насмрди гнијездо соколово.

Да празну сламу не млатим, да ми није стало до вашијех награда, колико до среће и напретка народа и његове велике идеје, свједок ми је Црногорац капетан Саво Мартиновић, човјек поштен и честит, који се у Запребу у заточењу налази; кому сам одма у почетку све повјерио, и који ме је и ономад онајвише потакнуо да се писмено управо на вас обратим, почем сам се доста дуго неодлучан накањивао би ли ви писао или не.

Одбијајући, дакле, сваку одговорност за све последице овим последњим покушајем од себе, непрестаје ми ино, него придржати право призива на највећу силу Европе, то јест *јавност*, те мирно гледати течај догађаја и њихових последица“.⁶⁵

Послије овога Чавловић није прекинуо везе с Намјесништвом, јер је и даље водио преписку. О томе свједочи његово писмо од 13. марта 1868, чији текст гласи:

„Заклела се земља рају,
да се све њене тајне знају!“
Нар. посл.

Односно на моје последње писмо, и у смислу пренаведене народне пословице, узимам си слободу, учинити вас позорна на

⁶⁵ Исто. Заоставштина Ј. Ристића. XII/5, бр. 264. Чавловић из Загреба, 6/18. VIII 1868, Ристићу у Београду.

уводни чланак прашке »Сотсподенз«-е, бр. 70. од 11. ожујка о. т.⁶⁶

Уједно вас пригодом овом опетовано најуљудније молим, да на дотичном мјесту настојати изволите, да се пред Богом и људима праведна тражбина моја још од 1861/2 год., састојећа у 408 # главнице, и од онда припадајуће камате мени што прије намири, јер се коло догађаја светскијех сада много брже врти, него што мислимо, пак би могле изненадити нас вријеме покајања, само да не буде за копа прекасно [...]“.⁶⁷

Чавловић је био доста упоран у тражењу веза са управљачима у Београду и у тражењу материјалних средстава. О томе свједочи његово писмо од 3. априла 1871. упућено непознатом лицу у Београд. Садржина тога писма је врло важна. Писмо гласи: „Господине, мислим да сам се у једному писму доста јасно изразио, да сам се већ толико пута ожего, и насјео, вадећ с толим прстима за друге кестење из ватре, те нијесам вољан више никому насјести, нити прсте офурити.

Велика је то увреда за мене, што ви, који ме добро познајете, нејмате ни толико вјере у мене, да ми путни трошак пошаљете, а захтјевате од мене, да ја вама повјерим ствар од толике важности за вас, која се неда никаквим новцима намирити.

Смејшно је и чудим се како се може захтјевати од мене, да у овако важном и погибелјном послу дођем о свом трошку у Београд на пуко безимено обећање, да ми се накнадно, кад доле дођем, за долазак и повратак стави 150 фор. на расположење. А тко ми то гарантира? По свој прилици нитко! Моја је услуга деветдесет и девет пута већа, него незната жртва, коју ја за мој труд у име тога од вас захтјевам.

Ви сте у новије доба опет дирнули у један осинак, али нијесте кадри матице наћи, а камо ли утушити. Ви мене више требате него ја вас. Ја сам у свој души подпуно увјерен, да би не само овако и најмања државица у Европи, него и многи приватни човјек у овако важном послу сваку захтјевану своту радо унапред положио, само да толи голему несрећу од себе одврати. С

⁶⁶ У чланку се расправља о ставу Кнежевине Србије према источном питању. Нападана је влада зато што ништа не предузима да се то питање ријеша. Она је водила само рачуна о томе да се не зна шта се ради. Њој је помагао Презбиро. Влада није одговарала на два питања: 1) копа предтавља влада и 2) шта она ради. Она није могла ни дати одговор, јер би у том случају морала да изврши ревизију суђења против тзв. убица кнеза Михаила. У том случају откриле би се многе ствари које би компромитовале владу. Није се знало ко води југословенски покрет. Презбиро није дао да се објасни оно што је изношено на Цетињу о убиству кнеза, као ни то зашто кнез Никола путује у Берлин и Петроград. Писац чланка био се окомио на владу и Презбиро, које је водио Матија Бан, са којим је Чавловић тада био у завади. Мора да је Чавловић знао ко је писао чланак и зашто га је писао.

⁶⁷ АИИ. Заоставштина Ј. Ристића. IX/1, бр. 21. Чавловић, из Загреба, 1/13. III 1869, Ристићу у Београду.

тога сам чврсто одлучио да нити ћу смјеста одавде куда кренути, нити једне ријечи више о том предмету писати, док ми се захтјевана свега од 1000 # не уручи, или код овдашње есконтне банке не дозначи, а онда с мојим поштењем и с мојим животом јамчим, да ћу задану ви ријеч савјесно и точно одржати.

Као што је цјео мој дојакошњи живот не бијаше друто, но бесплатно службовање народу, тако могу с чистом савјести рећи, да сам био и остајем увјек реван бранитељ и прави апостол интереса србских, те би и с тога већ заслужио био од вас награду већу него што је незнатна ова према важности ствари свота, коју с тјем пунијем правом сада захтјевам, што ми се преко половине још од год. 1861/2. дугује.

Та, ја сам и сада у нади да ћу тиме вама и свијетлом господару вашему голему услугу учинити. Дотичнику за неке податке обећао [сам] и с мојим поштењем зајамчио 300 #, пак сада да останем лакомо непоштењаком. То ви као муж од карактера од мене не можете и не смијете захтјевати. Или, зар мислите да сам накан преварити вас, или измамити од вас кукавних 1000 #? Онда знајте, да је мени више стало до моје чести, и до мог поштеног имена него до свега блага и богаства цјелога свјета, што сам, хвала Богу, довољно доказао у толиким приликама мога кобнота живота.

Шта, дакле, да оклевате? Окром ако вам је кукавних 1000 # теже препорјети, него живот ваш и вашег младог господара? „не може да буде и вук сит и овца цјела“. Одважите се једном, или овамо или онамо, док вријеме не претече, ко што је жалибоже претеко покојног Михаила, јер се околности све те више замршују, а облаци све се црњи дижу. Могуће је да ће вас сретно и милоићи, ако имате воље мирно чекати, али тек „црна капа, зла прилика“, могао би се човјек и преварити.

Ја вам само још до 20. о. м., по римском, на расположење стојати морам, а после више не. Поздрављајући вас остајем, као што свагда ваш искрени Паја“.⁶⁸

Шта је Чавловић имао важно да саопшти, не зна се. Може се претпостављати да је то могло бити у вези са припремама акције у Босни и Херцеговини, у којима је имала удјела и једна група српских официра у Кнежевини,⁶⁹ чији је рад био врло организован и који су имали везе и с људима на терену. Разумије се да је можда Чавловић нешто хтио саопштити и о раду Петра Карађорђевића.

⁶⁸ ДАБ. Поклонни и откупи, к. 1871, бр. 2.

⁶⁹ Др Љубомир Дурковић — Јакшић, Припреме 1872 за ослободилачку борбу, Гласник. службени лист Срп. прав. цркве (Београд) 1959, 101—103.

Чавловић је тада био и на терену гдје га је видио српски владин агент.⁷⁰ У једном извјештају, који мора да је из 1871, у којем се говори о Крајини коју су власти хтјеле да уступе у „тор мађарски“, јављао је и о Чавловићу, који је радио на терену. О томе је агент писао: „Не могу мимоићи да вам не јавим један други куриозум. Некакав Паја Чавловић носи по нашем граду једно писмо из Београда, без потписа, а датум од 16. марта, у ком се Чавловић тамо позива, ради некаквих поала [...] и у истом писму каже му се, да му се даје на путни трошак ф. 150. Но што је још безсрамније, вели исти да је то писмо писано по извјесној особи србској. Тко Чавловића познаје, зна да је пресна лаж, што каже, будући да је пука сиротиња, већ оће да кога превари, што му је и занат. Он је ваљда открити наканио какву тајну, што је овђе а без двојбе и тамо сваком мислећем позната, и што сам вама у предзадњем саопштию, а тајна је та, да Мађари под сваки увјет настоје, да се питање босанско, осујети, будући да су они накалили Босну отети. Г. Калај квари кроз своје Утворе ту у мјесту младеж србску, да ће Мађари прогласити републику, пак да то мора и у Србији бити [...].“

Ја да познајем писца тајног казао би му, да је Чавловић преварио г. Гарашанина по његовој изповједи за 1.700 #. Ово је дољно.⁷¹

6. Чије је дјело брошура „Југославенске тежње“, у којој се говори о ослободилачким покретима у Србији, Херцеговини, Босни, Црној Гори и Бугарској?

У Београду је још 1855. ријешено да се пишу и издају брошуре о стању народа под Турцима. Матија Бан писао је 16/24. јуна 1855. Константину Николићу да је Совјет у последње вријеме учинио кнезу више предлога желећи да му ограничи власт и створи праву републику. Кнез се против тога бунио, као што је то чинио и 1848. У таквом стању је предложено да се напишу четири брошуре „за наше и друге у Турској славена ствари“, и да тај предлог прима „од Попечитељства и Совјета“, само треба да се нађе трошак за то, што ће се ових дана такође ријешити. На крају је Бан нагласио да наши помало славају, али да их ваља

⁷⁰ Овај агент, који се потписивао „Албини“, радио је у Далмацији. По једном његовом извјештају био је Хрват (АИИ. XII/4, бр. 52). Он је слао извјештаје Лазару Грујићу. Можда је то Стеван Богдановић, Сарајлија, који је живио у Славонском Броду, а који је био главни агент за рад у Босни и пограничју, чији су извјештаји адресирани на трговца у Новом Саду, на адресу Лазара Грујића у Београду (Аланасије Николић: Опис радње по предмету општег споразумљења за устанак и сједињење (1860—1868). Београд, 20. априла 1876. Рукопис се чува у Арх. Мин. ин. дјела за 1876). Извјештаји Албинија стизали су Ристићу.

⁷¹ АИИ. Заоставштина Ј. Ристића. XII/4, бр. 225.

пробудити, јер је сад или никад вријеме раду, па је молио и Николајевића да подстрекава одозго.⁷²

Чавловић се 1859. нудио да ради „на брошурама“, које би биле за народ корисне, како је нагласио у писму упућеном 13. октобра те године неком у Београд, које је наведено у почетку овог рада.

Зна се да је он помагао при издавању књига. Он је омогућио да се у Загребу штампа 1850. брошура Димитрија Нешпића о Словенима.⁷³ Године 1861. изишла је једна драма о Чавловићевом трошку.⁷⁴ Он је скупљао и претплате,⁷⁵ а помагао је и Вука.

Године 1861. изишла је из штампе брошура у којој су изнијете мисли о покретима у Србији, Херцеговини, Босни, Црној Гори и Бугарској *Југославенске тежње*, и то на њемачком у Бечу, на српскохрватском у Земуну, прво и друго издање у преводу с њемачког, и на пољском у Лавову.⁷⁶

⁷² Матица српска. Одјељење рукописа, бр. 25233.

⁷³ Славолубъ, Юговић, Разлаганя о садашњости и будућности Славена, у Загребу, тиском Фране Жупана 1850. Нешпић је био послао ову брошуру још 1849. Он је писао Гају: „Иста је брошура усредијем господина Чавловића примљена, пак и већ печатана“. Тада је послао Гају на оцјену и другу брошуру под насловом „Србска вила на Косову или станак на Авали“ (Свеуч. књижевница. Р. 3989/463. Димитрије Нешпић, из Вршца, 21. X 1849. Гају у Загребу). Та драма штампана је 1849. у Земуну. Писац је у предговору, као и у писму Гају, наглашавао да је писао своје дјело ради општег југословенског „сојуза“. У драми судјелују само виле из српских крајева.

⁷⁴ *Norma, lirična tragedija u dva čina. Sastavio Felice Romani. U muziku stavio Vincenco Dellini. Preveo Dr Dimitrije Demeter. Troškom P. Čavlovića, U Zagrebu. Tiskom Narodne tiskare dra Ljudevita Gaja 1861.*

⁷⁵ Срб. дал. магазин 1862, 178.

⁷⁶ Издања ове брошуре имају наслове:

a) *Südslavische Pläne, Denkschrift über die gegenwärtige Bewegung on der Herzegovina, Bosnien, Montenegro, nebst Schilderung der historischen, politischen, socialen, religiösen und militärischen Zustände dieser Länder.* Wien 1861. Druck und Verlag der typ. — liter. — artist. Anstalt L. C. Zamarski & C. Dittmarsch), 2—3—39. 15. X 22.

Ова књига је приказана исте године. Приказ је допуњен подацима из дјела: 1) G. Lejeon, *Ethnographi der Türkei*; 2) *Petermanns, geographischen Mittheilungen* № 4, и повољан је нарочито за Црну Гору. На крају се каже да треба припремити устанак и ставити кнеза Михаила пред свршен чин, а ако неће да пође у акцију мора дати оставку ([аноним], *Südslavische Pläne Die Grenzboten*, Leipzig 1861, II, 107—119, 126—136).

б) *Југославенске тежње*. Мисли о садашњим покретима у Херцеговини, Босни и Црној Гори, са краткимъ описомъ историчногъ, политичногъ, друштвеногъ верозаконогъ и военогъ стана овихъ земаља. Преводъ съ немачкогъ. У Земуну. 1861. Книгопечатња Ј. К. Сопророва, 2—3—28 стр; 12 × 20 см. Исте године изашло је и друго издање, и то у истој штампарији. Узео је исти слог, само што је употријебљена хартија нешто већег формата (13,50 × 21,50 см.). На овом издању се каже да га је штампао и издао Сопрон.

г) *Planu Slowina Poludniowych i obecne ruchy piliticzne w Sebiu, Hercegowinie Bosnii i Czarnogorze.* (Przeklad z niemieckiego), *Lwów. Drukiem Kornela Pillera.* 1861, 5—39, 15,5 X 24 см. са сликом кнеза Михаила.

Ова брошура мора да је написана послје октобра 1860, јер се у њој говори о вјенчању књаза Николе, које је било 27. октобра те године.

Брошура је подијељена на четири дијела. У првом дијелу наглашено је да је прољеће и да се све гушћи облаци нагомилавају. Постављало се питање да ли ће облаци наш народ митмоићи и да ли ће се моћи на пут стати ономе што се развијало против Аустрије. Најновији догађаји у Херцеговини, предстојећи устанак у Турској и општа бура која се спремаља пријетили су Турској у Европи. „То су ти догађаји које ми будним оком пратити морамо“. Ми ћемо свијету разјаснити „узроке претстојеће буре“. Осим тога, ваља знати да „Порта мора пасти. Она нема живота у себи. Не може се дуже одржати“. То говоре дипломати, али се не могу сложити како да подијеле Турску. Срби су извојевали само условно слободу. Млађи Срби, нарочито они који су на страни завршили школовање, тамо примили најслободније националне идеје и у своју отаџбину донијели, васкронули су идеју „обновљења старог великог србског царства, које је на Косову са смрћу цара Лазара пропало, и то би са најживљим одушевљењем поздрављено. Но да се овај план произведе, требало се дуго преправљати, приближења су и сајузи међу југославенском браћом морала основати, све за ту исту идеју преправити, новци, оружје и војне потребе набавити, а што је најглавније, требало је човека наћи који би се у одсудњем тренутку покрета ставио на чело, човека који има име и добар глас међу народима, који би их знао узбудити и који је енергичан, да сваки бој ил' победоносно оконча, ил' славно да погине“. Кнез Александар није за ово дјело. Партија преврата искористила је његову владавину и спремаља се за извођење своје идеје. Она је Кнежевину Србију организовала и подизала. Доласком кнеза Михаила на власт почиње „свеобштни устанак народа на пропаст Турске“. Српски народ „на њега се поуздаваше као на каквог Месију“.

У другом дијелу говори се о ставу појединих држава према ослободилачком покрету против Турске. Русија из интереса свога тежи на Исток. Отуда она жели да присаједини Европску Турску. Због тога, „кад би једно јако велико југославенско царство постало“, могло би лако постати „најжешћи противник“ руским интересима. Русија је сметала тежње Југословена, али је зато помагала православне на Балкану да би народни покрет привезала за своје циљеве. Енглеска, ради својих интереса у Индији и на Истоку, чувала је Турску. Француска, која је била на страни хришћана, штитила је народни покрет. Пруска се мудро држала, а Сардинија је помагала покрет. Најжешћи противник покрета била је Аустрија. Она је знала да је за њу опасност „у постању југославенске државе“, јер би јој омела њене завојевачке циљеве, и Југословени би се отцијепили од ње.

У трећем дијелу говори се о стању и спреми Кнежевине Србије, о стању и покрету под турском управом: у Бугарској,

Влашкој и Молдавији, Босни и Херцеговини, као и у Црној Гори. За Бугаре се каже да оружје уносе у своју земљу, и што они не буду имали „сусједна ће им браћа дати“. За Црногорце је наглашено да су „синови најплеменитијих србских породица, који се не хтедоше покорити Турцима“, нити су икад „турско господство припознали“. Пошто је Црна Гора мала и слабо позната, а значајна је, то је о њој нужно више писати. Зато писац описује земљу, њене обичаје и уређење, као и њену спрему за рат.

У посљедњем дијелу каже се да су „сви нуждни савези учињени“. Италијани и Мађари су пружили руке покрету у Турској. „Аустрију на граници узнемиравати, и гледати, да се ова држава с леђа нападне, одавно је за гарибалдски план држан“. Кад кнез Михаило види да је ствар сазрела, он ће се „на цело ослобођења ставити, па ил' победити или славно пасти. Не учини л' ово, он ће изгубити српски престо; по други ће пут оборен бити. Већ ће на путу у Србију труба васкрснућа у свима пределима европско-турског царства затрубити“. Предвиђала се интервенција Аустрије у Босни, иако би било боље да она води рачуна о својој кући, остављајући тамошњем народу да он сам извојује своје ослобођење.

Сва издања ове брошуре су објављена анонимно. Издање на пољском има у наслову и помен о Србији, у прилогу слику кнеза Михаила и биљешку од издавача (стр. 38—39), датирану у Лавову 24. маја 1861. У њој се каже да су вијести које су стигле по појави брошуре из штампе веома важне, јер свједоче да сваког момента може настати катастрофа предвиђена за касније. У Херцеговини је већ избио устанак, а Црногорци у отвореној борби с Турцима спремају се да ударе на непријатеља. Устаници су опколили Никшић и заузели висове око Гацка. Књаз Никола је изјавио конзулима великих сила који посредују да је до сада забрањивао Црногорцима одсијецање турских глава, али да је сада наредио да убијају своје вјековне непријатеље. Омер-паша је из Бара издао прокламацију у којој даје обећање да ће хришћани у Херцеговини добити сва права. Он је имао задатак да пази и на Србију, „одакле све буне потичу. Српски народ чека свог момента позив на бој“. Француски пуковник инжењерије Монден, који је раније правлио одбрамбене планове земље, стигао је у Београд да би командовао у неизбјежном рату. Босна се још мирно држи, али је и тамо велика пропаганда. Вијести из Грчке и Албаније су узнемирујуће. Народнореволуционарна странка се спрема за борбу против непријатеља и зато се и тамо оружују.

Едмунд Колођејчик у својој библиографији, у којој је набројао шта су Пољаци писали до 1911. о Словенима, наводи да је поменута брошура дјело Луцијана Татомира (1836—1901),⁷⁷ писца

⁷⁷ Edmund Kolodziejczuk, *Bibliografia Słowianoznawstwa polskiego*. Kraków 1911, 84, br. 1709.

популарних радова из историје.⁷⁸ Ма колико вјеровали у информисање Колођејчиково, не може се прихватити тврђење да је Татомир писац брошуре. Може се, само, вјеровати да је он превео и издао брошуру и да је имао везу с људима који су припремали устанак против Турака и Аустрије, нарочито с Матијом Баном, који је одавно одржавао везу с пољским патриотима.

У библиотеци Матице српске, под сигнатуром Р II 3180, налази се примјерак брошуре *Југославенске тежње*, на којој је иза ријечи „превод с немачког“ руком Мише Димитријевића написано: „Од Аце Поповића Зуба“. То је примјерак из библиотеке М. Димитријевића, а он је био политички противник Аце Поповића. По свој прилици, могло би се вјеровати да је Димитријевић могао знати ко је преводилац брошуре и зато је навео Поповића.

Станко Дворжак, у својој расправи о Ткалцу, навео је међу штампаним Ткалчевим радовима: »(Anonimno): Jugoslavenske težnje«, превод с њемачког и објављен у Земуну 1861.⁷⁹ У истом раду дао је списак књига, међу којима наводи: »Dr. E. J. von Tkalac: Jugoslavenske težnje«. ⁸⁰ Дворжак је прво нагласио да је брошура објављена анонимно, а последице је навео писца као да га је нашао на самој брошури. Овај навод о писцу брошуре не може се прихватити без доказа о којем се не би могло дискутовати. У ствари, није дат доказ, него је само констатовано ко је писац.

И још нешто. Зна се да се Вук интересовао и за Херцеговину и Босну⁸¹ и да је био у пријатељству с Ткалцем, који је оно што је писао о Босни дао Вуку да му прегледа.⁸² Требало је испитати да ли у тој сарадњи има елемената на којима би се могло доћи бар до претпоставке о писцу.

Чавловић у преписци с Вуком спомиње некакву „нашу књигу“, за коју је издао више новача него што је мислио, па је тражио да се Вук заузме код њиховог заједничког књижара („наш књижар“) да би дошао до својих новача. Он Вуку напомиње да је своје новце утрошио „на народне послове“, ослањајући се „на београдска обећања“, па га моли да са своје стране интервенише код кнеза Михаила да му се врати утрошени новац. И својим писмима упућеним Вуку 1964. и Намјесништву 1868. он је тражио утрошену 1861/2. суму од 408 дуката, и камату отада.

Ова тзв. „наша књига“ да није брошура „Југославенске тежње? Ако није, која је то? Или је можда „књига“ оружје, а „књижар“ кнез Михаило, који је давао паре за рад на терену?

⁷⁸ *Encyklopedja powszechna*, XVII, 103 1860. био је у и у Хрватској Пољак Јаблоновски, који је обилазио наше земље (И. С. Аксаковъ вѣ его письмахъ, Москва 1892, III, ч. 1, стр. 146). Можда је и он имао неку везу с преводом и издањим ове брошуре на пољском језику.

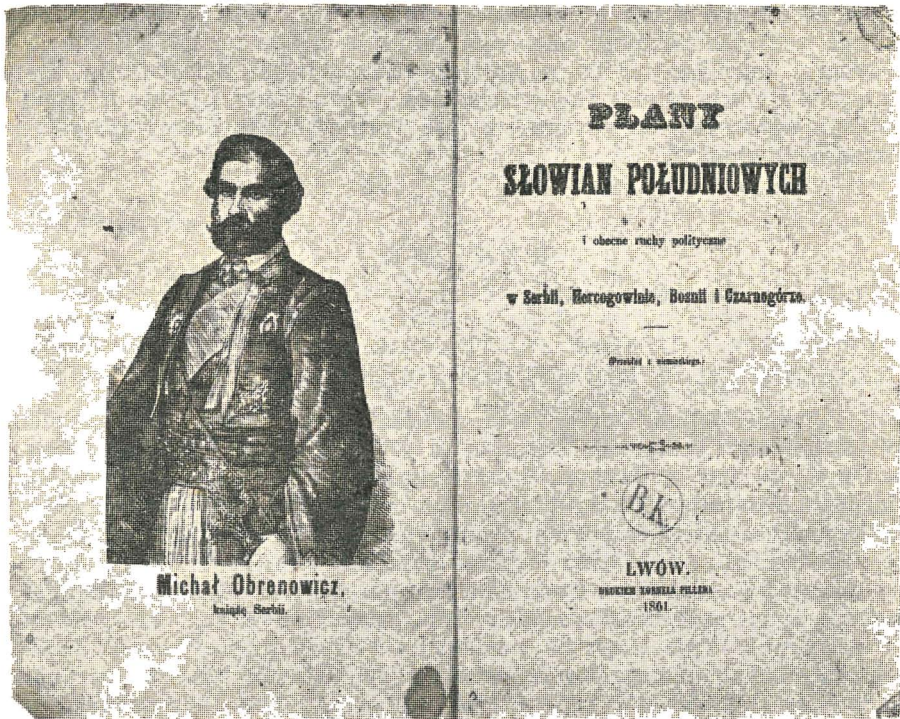
⁷⁹ *Stanko Dvoržak, Imbro Ognjatijvić Tkalac, Starine*, 52, 1962, 372.

⁸⁰ Исти, 415.

⁸¹ Голуб Добрашљиновић, Вуково интересовање за Босну, Прилози КЈИФ, 23, 1960, 86—89; Исти, Ка проучавању библиографије Вукових списа, Ковчежић 1960, 85.

⁸² Исти, Имбро Игњатијевић Ткалац и Вук, Ковчежић 1959, 61—69.

Ako je ovo tačno onda to bi bio najbolji dokaz koliko je Vuk bio angažovan u organizaciji za ustanak. Ovdje treba napomenuti da je Andrija Torčvat Brliћ забилежио на полеђини Орешковићева писма од 28. децембра 1860: „Одговорено 9. I 1861. Inter caetera: ја ћу можда око 20. т. м. ићи у Земун да онђе о оном издању књиге посао свршим. Ако су накани коже⁸³ дати, биће рјешеније. Ја се у тебе уздам и главу моју улажем“.⁸⁴ И ова билешка може упућивати на брошуру *Југославенске тежње*, а може се односити и на оружје и слично. Када др Иван Брлић објави Орешковићева писма, можда ће се ова питања ријешити.⁸⁵ Према томе, питање писца брошуре *Југославенске тежње* има да се утврди. Међутим, сама брошура свакако је поникла у тадашњем организованом раду на ослобођењу и њу је у четири изда-

⁸³ Вјероватно узето из шифре, а значи новац. Сачувана је у Брлићевој архиви шифра којом су се служили у преписци Брлић и Орешковић. Том шифром мора да су се служили и други агенти у преписци с Матијом Баном.

⁸⁴ БА. Орешковићева кореспонденција. Писмо Орешковићево од 28. XII 1860.

⁸⁵ Када Брлић објави Орешковићеву преписку, уз коју ће бити и шифра, онда ће се можда користити и депеше у шифрама које се налазе у Ристићевој заоставштини, у којима мора да су важни подаци.

ња исте године могла објавити само широка и јака организација. Писац је могао да буде само онај који је добро познавао стање народа у земљама од Трста до Варне, политичке аспирације Аустрије и Русије према тим крајевима, војну онагу Србије и Црне Горе. и припреме за устанак, тј. за организације „међу југославенском браћом“.*

R É S U M É

Dr Ljubomir Durković-Jakšić

SUPPLÉMENT À L'ÉTUDE DU TRAVAIL DE PROPAGANDE POUR LA LIBÉRATION ET L'UNION DES YUGOSLAVES EN 1860 — 1862.

Le prince Mihail Obrenović en montant sur le trône pour la seconde fois il entama l'action de libération et d'union, non seulement des Serbes, mais de tous le Yougoslaves. En vue de cette action il envoya Vuk Karadžić à Cetinje 1860 en qualité d'un délégué spécial, pour nouer des relations avec le prince Nikola visant la collaboration en lutte commune de libération. Les adhérents de cette action agissaient sur le terrain et ils avaient à Beograd leur Comité central qui dirigeait l'action de l'organisation ayant pour but l'union des Yougoslaves en un Etat indépendant et inséparable. Paja Čavlović, homme de confiance de ce comité à Zagreb, a mené une action par intermédiaire d'un réseau d'agents dans nos régions occidentales, il se procurait les armes qu'il expédiait en Bosnie—Herzégovine où l'on préparait le soulèvement. Vuk entretenait de relations avec cette organisation avec laquelle il s'entendait. L'an 1861 apparut une brochure »Les aspirations yougoslaves« premièrement à Vienne en allemand après, la même année, à Pančevo et ensuite à Lvov en polonais. Dans cette brochure on parle d'une nécessité de libération des Yougoslavias surtout ceux en Bosnie — Herzégovine et du rôle de la Serbie et du Monténégro par rapport à leur action en vue d'exécution de cette affaire.

* Напомена: Пошто је овај рад примљен за штампу изашла је књига: Гргур Јакшић и Војислав Ј. Вучковић, Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила, Београд 1964.